

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2017. június
XXIV. évfolyam 2. szám

Tizenkét perc volt az út a Tavasz utca végétől odáig, érthető, hogy odafele hat, hazafelé harminchat percig tartott. Autóktól akkor még nem kellett tartani (nem úgy, mint ezen a képen), közel-távol egy sem akadt közülük, néha az Istvántelki úton elrobogott egy-egy Csepel teherautó, olyan hangerővel, hogy azt nem lehetett nem észrevenni: érthető hát, hogy az ember az első naptól egyedül jött-ment, a szülőknek jobb dolguk is volt, mint minket kísérgetni.

Nagy volt és félelmes, de ez is volt a célja. Voltunk vagy ötvenen az osztályban,

az utolsó padokban már hárman ültek. A tanítók se tudták megjegyezni a nevünket, mi se nagyon egymáséit. Ünnepségek az udvaron, séta – hátra tett kézzel – a folyosón, tornaóra a padok tetején. Fegyelmezés, kiabálás, káosz, fiacskám, süket vagy, neked beszélek. Kérvényt kell benyújtanom? Mint egy húsdarálóban, úgy éreztem magam. Nem volt rossz, csak szokatlan. Olvasni már tudtam, az írással csigatempóban haladtunk előre: folyton bevártuk a lemaradókat. Piros postairon, kék postairon, újságpapír. Tavasztól mártogatós toll, tinta, füzet. Nyárra le tudtam írni minden betűt. Akkor határoztam el, hogy író leszek. □ *Jolsvai András*

Iskolaidő

„Ujpest egy éve. 1901. év dióhéjban. Fontos lépés történt Ujpest kulturális fejlődése terén. Az elmúlt évben egyszerre négy elemi és egy polgári iskolát építtetett az állam. Ezek közül kettőt a helybeli kisiparosok építtettek fel s mondhatjuk közmegelegedésre végezték munkájukat. [...]” (Ujpesti Közlöny, 1902. január 5.)

„Tankötelesek összeírása. E héten, csütörtökön, pénteken és szombaton folynak a tanköteles 6–12 éves gyermekek összeírása. Figyelmeztetjük a szülőket, hogy a gyermekeikről szóló adatokat az igazságnak megfelelően kell bemondani, mert különben büntetve lesznek. Természetesen a humoros jelenségek sem hiányoznak. Sok helyen bezárják az ajtót, azt hiszik az összeírást végző tanítókról, hogy adóért jönnek. [...]” (Ujpest és Vidéke, 1909. október 17.)

„Közművelődésünk. Városunkban a közművelődés terén panaszkodni nem lehet. Itt van az ország legnagyobb állami iskolája. Van Ujpesten 7 elemi iskola 12 igazgatói körzettel; 2 polgári, 1 főgymnázium, 2 ipariskola és 1 faipari szakiskola, Elemi iskolai tanító és tanítónők van 153, polgári iskolai tanító és tanítónők van 59. Növendékek száma a polgári leányiskolában: 815, a polg. fiúiskolában: 659, elemi iskolákban 5305 gyermek; a főgymnázium 6 osztálylyal bir és 300-on felül van növendékeinek száma. Az iparszakmában mesteri tanfolyamra beiratkozott 15 tanuló, a segéd továbbképző tanfolyamra 44 tanuló. [...] Az iparostanonciskola körülbelül 600 növendéket számlál [...]” (Ujpest és Vidéke, 1909. december 8.)

„Az új iskola-épület. A Viola-utcai új iskola-épület felhuzott és már tető alá került hatalmas falai elének tárják lassanként az új iskola-épület arányait, beosztását, tervezetét. A két oldal-szárny és a középső hosszú törzs láttatni engedi az „E” alakú épület beosztását, a termek elhelyezését, az udvar arányát, stb.

Akárki nézi meg azonban az épülő új iskolát, a legcsekélyebb vizsgálódásra azonnal szembeötlök egy nagy hiba, mely az iskolai

életben végtelen fontos és lényeges és mely körülményre majdnem minden ujpesti iskolánál rátalálunk, tudniillik az udvar hiányára. [...]” (Ujpest és Vidéke, 1910. február 27.)

„Babits Mihály Ujpesten. Babits Mihályt, a kiváló költőt, mint azt a hivatalos lap jelenti, a fogarasi főgymnáziumtól a közoktatásügyi miniszter az ujpesti állami főgymnáziumhoz helyezte át. Ezt a hírt örömmel kell fogadni, mert nemcsak hogy gimnáziumunk Babits Mihályban kiváló tanerőt fog nyerni, hanem városunk egy olyan polgárt, akire méltán büszke lehet majd.” (Ujpest, 1911. augusztus 13.)

„Évzáró vizsga. A polg. leányiskolában az összes vizsgálatok befejeződtek. Pénteken délután 5 órakor volt az évzáró ünnepély, melyen a kitűnő eredménnyel vizsgázott növendékek névsorát olvasta fel az igazgató, kiosztotta a jutalmakat, az önképző versenyek díjait, és az intézettől búcsúzó IV.-ik osztályos növendékek kedves és sikerült programjával bezáródott a tanév. [...]” (Ujpest és Vidéke, 1910. május 29.)

„Első érettségi vizsga Ujpesten. Igazán ünnepszámba megy városunkban e nagyjelentőségű esemény. Az első érettségi vizsgálatok folytak le főgymnáziumunkban. Az eredmény oly fényes és kiváló, hogy büszke lehet rá a főgymn. vezetősége. 11 növendék jelentkezett az érettségi vizsgálatokra, mely jun. 12 és 13-án folyt le. A vizsgálatok elnöke Németh Illés, gyöngyösi főgymn. igazgató volt. Az eredmény igazán szép és elismerésre méltó; jelesen érett lett 5 növendék: Donáth Alfréd, Hevesi Iván, Kolvariszki Jenő, Kiss László és Vaday Attila; jól érettek: Czeller Tibor és Helfgott Viktor; egyszerűen érett: 4 növendék. A szép eredményhez gratulálunk a főgymn. derék igazgatójának, Klima Lajosnak és a buzgó tanári karnak, hiszen az ő fáradozásukat dicséri elsősorban is ez a szép eredmény. Ujpest szülői pedig örömmel nyugodhatnak meg, hogy gyermekeik nevelése a legjobb kezekbe van letéve.” (Ujpest és Vidéke, 1911. augusztus 27.)

(Összeállította: Krizsán Sándor)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
HIRMANN LÁSZLÓ

A szerkesztőbizottság
tisztelt elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
DR. HOLLÓSI ANTAL
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYI JÁNOS
DR. KRISKA GYÖRGY
KRIZSÁN SÁNDOR
LŐRINCZ RÓBERT
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
BARTA FLÓRA fordító
DR. DERCE TAMÁS jogász,
történész
HIRMANN LÁSZLÓ tanár,
gimnázium-igazgató
IVÁNYI JÁNOS okl. építőmérnök
JAKOBETZ LÁSZLÓ FIDE-sakk-
mester, szakedző, szakíró
JOLSVAI ANDRÁS író, szerkesztő
KADLECOVITS GÉZA helytörténet-
kutató
KAFFKA MARGIT író, költő,
pedagógus
DR. KOVÁCS IVÁNNÉ gyógypedagó-
gus, ny. iskolaigazgató
KRIZSÁN SÁNDOR gyűjteménykezelő
LOMBOS ANTAL szociológus
LŐRINCZ RÓBERT könyvtáros,
könyvtárigazgató
ROJKÓ ANNAMÁRIA újságíró,
szerkesztő
SZÖLLŐSY MARIANNE helytörténeti-
gyűjtemény-vezető

Kiadja: Újpest Önkormányzata
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
SPÁCIUM BT.
Felelős vezető: KOÓS GÁBOR

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2017. június
XXIV. évfolyam 2. szám

A Viola utcai iskola, hatvanas évek eleje (részlet)

1	JOLSVAI ANDRÁS <i>A Viola utcai iskola</i>
Múltidéző	
2	Iskolaidő Összeállította KRIZSÁN SÁNDOR
Tanulmány	
4	DERCE TAMÁS <i>Újpesti cigányok a századfordulón</i>
6	LOMBOS ANTAL <i>Humanista örökség Újpesten</i> <i>Az újpesti settlement emlékezete, 2. rész</i>
Közlemények	
9	LŐRINCZ RÓBERT <i>Az UTE lila-fehér színének eredete</i>
10	JAKOBETZ LÁSZLÓ <i>„Bagolyvár” a Népszigeten, 2. rész</i>
12	ROJKÓ ANNAMÁRIA <i>Prém Margit, az adományozó</i> <i>6. rész: „Újra a rózsák között”</i>
15	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Újpesti úttörténet: A Vasút utcától</i> <i>a Görgey Artúr utcáig, 8. rész</i>
16	IVÁNYI JÁNOS <i>Berda József költészetének újpesti elismerése</i>
18	DR. KOVÁCS IVÁNNÉ <i>Diákmunka az 1950-es évek közepén</i>
19	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Hetven éve érkezett a villamos mozgó- könyvtár Újpest határába</i>
22	KADLECOVITS GÉZA <i>Egy fénykép margójára</i>
23	BARTA FLÓRA <i>A pedagógus Kaffka Margit</i>
23	KAFFKA MARGIT <i>Iskolás ügyek</i>
Híres újpestiek	
26	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Mednyánszky László</i>
Interjú	
29	SZÖLLŐSY MARIANNE <i>„Nagyon szeretem a kisgyerekeket, míg élek dolgozom”</i>
32	Helytörténeti hírek

Újpesti cigányok a századfordulón

1899-ben Lindt János újpesti községi bíró és Zsoldos János újpesti jegyző az alábbi levelet intézte dr. Hédervári Soma Újpest község hatósági, s egyben Pest-Pilis-Solt Törvényesen Egyesített Vármegyéjének tiszteletbeli orvosához:

„Tekintetes Dr. Hédervári Soma
községi orvos úrnak!

Hivatkozással Váci f. jar¹. főszolgabíró úrnak 6231/1899 szám alatt kiadott körrendeletének második bekezdésében foglaltakra /amely körrendelet tek². főispánúrnak is megküldetett/ ezen összeírás a további eljárás végett megküldetik.

Újpesten 1899 május hó 23

Zsoldos Lindt
jegyző bíró

Ivánka Pál Vác felső járási főszolgabíró rendelete nem maradt fenn. A Közérdek című újpesti hetilap 1899. május 25-én megjelent rövid híréből azonban megtudható a főszolgabíró rendeletének tartalma: „-Czigányok beoltása. A megyei alispáni hivatalnak tudomására jutott, hogy Pestmegye néhány községébe a cigányok behurczolták a himlőjárványt. Ennek

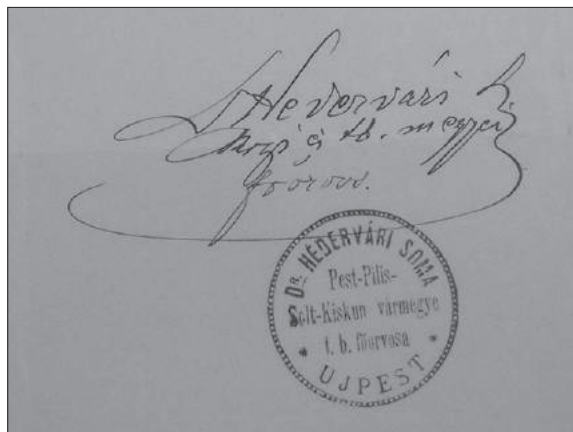
következtében Újpestre is megjött a rendelet, hogy az összes cigányok a községházához rendelőnk s himlő ellen beoltandók. Van pedig községünkben körülbelül 400 cigány – köztük sok tüzes szemű menyecske és leány – így tehát nagyon kellemes foglalkozása lesz a legközelebbi napokban dr. Hédervári Soma, községünk orvosának.” A községi orvosnak küldött levél melléklete mindössze kilenc oldal terjedelmű. E szerény dokumentum neveket, laccímekeket, foglalkozásokat, életkorokat tartalmazó felsorolásból álló táblázat, s az „Újpest községben lakó cigányok összeírásai Kimutatása” elnevezést viseli. A kimutatásnak azt is tartalmaznia kellett, hogy kiket oltottak be, és kiket nem. Magát az összeírást „Kúthy István és Erős Antal községi esküdtek f. hó 19 és 20 án teljesítették”.

Ez az irat a Pest Megyei Levéltárban található³, s az újpesti cigányság történetének rendkívül fontos dokumentuma. Az újpesti cigányokra vonatkozó hiteles adatokat e korszakból sem az országos népszámlálási adatok, sem az Újpesttel foglalkozó történeti kutatások nem tartalmaznak.

A dokumentum 75 család, valamint egy együtt lakó 5 fős „társaság”⁴, összesen 308 személyre nézve tartalmaz adatokat. (Ezen kívül a lapok alján még tizenkilenc név van tintaceruzával írva, mellette csak viselője életkora. Ez az írás különbözik a jegyzék készítőjének írásától.) Feltünteti a családfő nevét és legtöbb esetben a feleség leánykori nevét is. Például a 10. számú családnál: Csóka Lázár és neje sz: Pollák Mária, a 48. számú családnál: Lakatos Rudolf és neje Horváth Borbála. Előfordul azonban, hogy csak a feleség keresztnéve rögzült, pl. „Csonka Kálmán és neje Lina” a 78. számú család esetében.

A családi nevek döntően ma is gyakran előforduló nevek: Balog, Lakatos, Kurucz, Farkas, Czirák, Szabó, Magyar, Bertók, Csóka, Kiss, Vízvári, Patkoló, Baranyai stb. Ezekből a

1 Felső járás
2 Tekintetes

Dr. Hédervári Soma (1841–1924) aláírása és pecsétje. A hatósági orvos Újpest képviselő-testületének a tagja volt

3 Pest Megyei Levéltár IV. 449-b, 61. doboz

4 Valamennyien zenészek

nevekből nem állapítható meg, hogy viselője mely tájról származott el Újpestre. Még akkor sem, ha a Muzka, vagy a Kozák, a Janitsek vagy akár a Surányi vezetéknev önkéntelenül a történelmi Magyarország egy országrészét, települését idézi fel. A neveket olvasva olyan családi nevek is feltűnnek, amelyeket ma is, régi újpesti cigánycsaládok viselnek. Ilyen például – a teljesség igénye nélkül – a Csóka, vagy a Dráfi név. A nevek közül a magyar hangzásúak túlnyomó többségben vannak, ami arra mutat, hogy ezen cigány családok több nemzedék óta Magyarországon éltek.

Mivel az összeírás célja az Újpesten lakó cigánycsaládok betegség elleni oltása volt, a jegyzék a szülők mellett tartalmazza a gyermekek név szerinti felsorolását, életkorát – természetesen a szülőkét is –, s hogy a családból kit oltottak be és kit nem. A nemlegesség oka minden esetben a „nem volt otthon”, illetve a „nincs otthon” megjegyzés, e mellett előfordul az a megjegyzés is, amely szerint „már nem lakik Újpesten”. Ez utóbbi megjegyzések száma csekély, nem éri el a tízet sem. A gyerekek száma általában három, négy. Egy családnál (Dörne Mihály és neje Sleszkál Katalin) fordul elő hét gyerek, háromnál hat gyerek (Arany Gyula és neje Dornbi Mária, Lakatos Rudolf és neje Horváth Borbála, özv. Csóka Izidorné) és ugyancsak három családnál az öt gyermek: Kantó Mihály és neje Csonka Borbála, Farkas Flóris és neje Oláh Ilona, Kozák István és neje Rafai Anna). Az életkorokat tekintve – a gyerekeket figyelmen kívül hagyva – a családtagok döntően 18 és 40 év közöttiek. Legidősebb Lakatos Károly a maga 65 évével. A negyven év felettiek száma alig haladja meg az egy tucatot.

A jegyzék egyik rovata „Az apa foglalkozása” címet viseli, azonban ha a gyerekek is volt foglalkozása, akkor az övét is feltünteti. Ez a nők esetében egyszer sem fordul elő, még akkor sem, ha az özvegy, a családfő férj korábbi halála miatt egyedül neveli gyermekét. (Özv. Kovács Teréz, egy 9 és egy 3 éves gyermek anyja.) A jegyzék összesen 82 férfifoglalkozást tüntet fel, akik közül 70 zenész, 8 szegkovács egy hajókovács, továbbá ketten katonák.

A családok Újpest tíz utcájában laktak. Legtöbben, 26-an az Árpád úton, a Virág utcában 17-en. Ezen kívül a József [ma:

József Attila] (7), Petőfi (7), Erzsébet (7), Mária [ma: Lebstück Mária] (5), Gyár [ma: Munkásotthon] (7), Deák (2) és Jókai (2) utcákban. Igyekeztek egy „tömbön belül” elhelyezkedni, ami bizonyos biztonságérzetet kölcsönzött számukra. Az Árpád úton lakó 26 család, a 76., 81., 82. és 84. számú házban laktak, valamennyien zenészek voltak, s a nevekből következtetve többen rokonságban álltak egymással. A Virág utcában lakó 17 családból 16-an a 20. szám alatti házban, míg a tizenhetedik család a 17. szám alatti házban lakott. Ez utóbbiak szociológiai helyzete azonos lehetett az Árpád úton lakókkal, azaz valószínűleg rokoni kapcsolatban álltak egymással, s egy kivételével valamennyien zenészek voltak.

Az újpesti cigányság története ma sincs kellő mélységben feltárva. Nem tudjuk mikor jelentek meg Újpesten első képviselőik, hogy alakult életük, milyen szerepet töltöttek be Újpest életében. Természetesen nem állítható, hogy a levéltárból előkerült nyilvántartásban szereplő cigány emberek az első újpesti megtelepülők. Ahogy Újpest létrejöttében szerepet játszott a főváros közelsége, úgy az Újpestre való költözésükben fontos szerepet kapott Budapest. Újpesti történetük feltáráshoz sokat tett hozzá Molnár István Gábor és kollégái kutatómunkája, amelynek dokumentumai az újpesti helyi kiadványokból mindenki számára elérhetők és megismerhetők. □

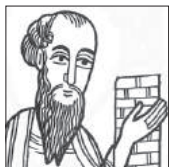
Lakatos Gyula cigányzenekara az 1910-es években Újpesten (Újpesti Cigány Helytörténeti Gyűjtemény)

LOMBOS ANTAL

Humanista örökség Újpesten

Az újpesti settlement emlékezete, 2. rész

Dr. Gárdi Jenő (1886–1944)

Gárdi Jenő 1886-ban Felsődabason született, szegény zsidó családban; nyolcan voltak testvérek. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, 1911-ben avatták orvossá. Újpesten telepedett le, 30 éven keresztül az újpesti embereket gyógyította. Az I. világháborúban főorvosként teljesített harctéri szolgálatot és több kitüntetés⁸ is kapott. 1918-tól Újpest körorvosa.

1923. május 1-én vezetésével alakult meg az Országos Tüdőbeteg Szanatórium Egyesület újpesti fiókja, a Jókai utcai tüdőbeteg-gondozó. A szociáldemokrata párt⁹ támogatásával ez az intézmény a tüdőbetegek ingyenes rendelőjeként működött. A röntgenvizsgálatokat kezdetben Gárdi Jenő közeli magánrendelőjében, az ő készülékével végezték.

⁸ Ferenc József-rend lovagresztje; koronás arany éremkereszt; II. oszt. Vöröskereszt.

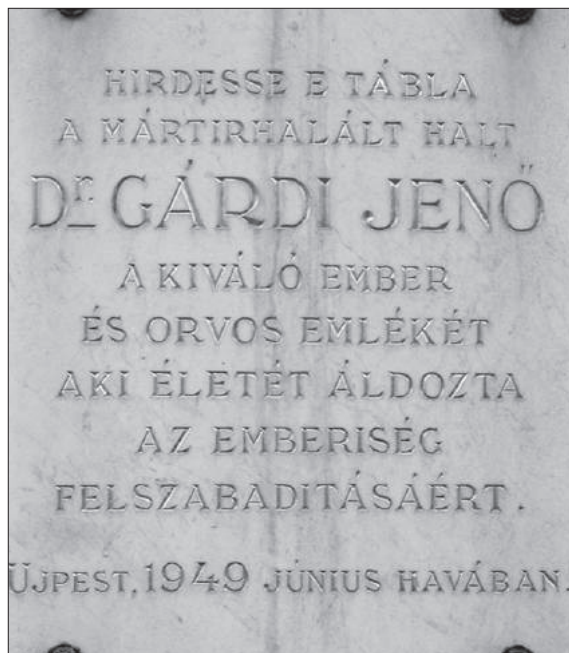
⁹ Gárdi Jenő maga is a Szociáldemokrata párt tagja volt

1930-ban ő hozta létre a felnőtt tbc-s betegek számára az ország első Munkaterápiás Gyógyintézetét, amely 1935-ig működött az újpesti Baross utca 105. szám alatti, ún. Kollár-telepen. 1933-ban a 3-16 éves tbc-s gyermekek számára gyógyiskolát és gyógyóvodát létesített. Magyarországon elsőként Újpesten szervezték meg egy város reprezentatív tbc-szűrését. A gyermekek szűrővizsgálatában Gárdi Jenő új, komplex szemléletet vezetett be. A sovány, rosszul táplált gyermekek részére tej-kvarc akciót szervezett, egy-egy gyermek 10-20 kvarc-fény kezelést kapott és 3-6 liter jó minőségű tejet fogyasztott. 1937-től Gárdi és munkatársai kizárólag a gyermekek gyógykezelésével, rehabilitációjával foglalkoztak, míg a felnőttek tüdőgondozását az újpesti settlement alapjain létesült Országos Szociálpolitikai Intézet végezte.

Dr. Gárdi Jenőt 1944-ben munkahelyéről a békásmegyeri téglagyárba hurcolták. Auschwitzba, majd Kauferingbe vitték; ott

Dr. Gárdi Jenő

halt meg 1944 november után¹⁰. Ebben a táborban halt meg – sokak mellett – Friedmann Dénes¹¹, Újpest főrabija is.

Gárdi Jenő a tbc elleni küzdelem egyik legnagyobb alakja volt Magyarországon. Még életében kiérdemelte, hogy az újpestiek a „szegény betegek orvosa”-ként tiszteljék.

Kétszer nősült, első feleségétől született fia¹² szintén 1944/45-ben vesztette életét, ismeretlen körülmények között. Második felesége Perlmann Vera¹³ volt.

Dr. Hilscher Rezső (1890–1957)

Hilscher Rezső 1890. január 18-án született Budapesten. Apja Hilscher Rezső (1847–1923) morva, eredetileg római katolikus, majd evangélikus vallású családból származó kereskedő, édesanyja Mády Gizella (1864–1944) erdélyi református lelkészcsalád leszármazottja, az újpesti református lelkész Mády Lajos¹⁴ húga volt. Négy testvére született (Gizella 1888, Vilma 1892, Anna 1896, Zoltán 1898).

1907-ben az újpesti városházán közigazgatási gyakornok lett és ugyanabban az évben beiratkozott a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemre, ahol 1913-ban szerzett jogi diplomát. 1914–1920 között Újpest város aljegyzője. A városházáról való távozása feltehetően összefüggött azzal, hogy 1919-ben felfüggesztették Újpest városi jogait és törvényhatósági biztost rendeltek a közigazgatás élére.

Hilscher Rezső már 1914-től bekapcsolódott a Főiskolai Szociális Telep munkájába. 1920-ban azután ő lett az intézmény népvédelmi osztálynak (Néphivatal) vezetője és az intézmény igazgatóhelyettese, csaknem 25 évig, egészen 1944-ig. Ezzel egyidőben az akkoriban alakult Egyetemi Közgazdaságtudományi Kar közgazdasági és szociálpolitikai tanszékére adjunktusnak hívták meg. 1936-ban a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán magánta-

nár lett, 1943-tól nyilvános rendes egyetemi tanári (professzori) címet kapott. 1944 februárjában a Miskolci Jogakadémián nyilvános rendes tanár (professzor) lett.

A deportálások idején csendben mentette az üldözötteket, több személy köszönheti neki az életét. Testvére¹⁵ visszaemlékezése szerint „örök optimizmussal használta ki a legkisebb lehetőséget is a mentésre”. Nemcsak az embereket védte, de anyagi javaikat is. 1944 végén, 1945 elején a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti népkonyhájának vezetőjeként dolgozott.

1949-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium átrendelte a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karára tanszékvezető docensnek. Ettől kezdve sorozatos méltánytalanságok, megaláztatások, zaklatások érték. Politikai provokációkat szenvedett el, megakadályozták előadásainak megtartását. Elmozdították tanszékvezető beosztásából.

1955-ben nyugdíjazták; 1957. október 19-én elhunyt. Felesége Dálnoki Pirooska (1885–1986), lánya Csáth (Hilscher) Emőke¹⁶ (1921–2008), gordonkaművész, zenetanár, több nemzedék számára nyújtott beavatást a muzsika birodalmába.

¹⁵ Mády Zoltán, Hilscher (Bp., 1898. szept. 9. – Bp., 1977. máj. 13.): nyelvész, irodalomtörténész, szociológus, a nyelvstudomány kandidátusa (1971)

¹⁶ Csáth Emőke Vasváry Zoltánné (1921–2008)

Dr. Hilscher Rezső jogász, szociálpolitikus

¹⁰ A halál napja nem ismert pontosan, valószínűbb az 1945-ös időpont

¹¹ Friedmann Dénes neológ főrabbi 1903. május 25. – 1945. január; bölcsészdoktor, teológiai tanár, a Magyar Zsidó Szemle lapszerkesztője

¹² Gárdi János (Bumi) 1921–1944/45?

¹³ Perlmann Vera 1897–1954; előző férje dr. Sebeok Dezső (1891–1952), fiúk Thomas A. Sebeok (1920–2001) világhírű tudós, a modern szemiotika-tudomány megalapítója

¹⁴ Mády Lajos (1848–1918) az újpesti református gyülekezet első lelkésze és Újpest oktatásügyének tevékeny részese. 1882-ben polgári iskolát szervezett, majd megalapította az első iparostanonc iskolát Újpesten, melyeknek igazgatója is volt egyben. Az újpesti főgimnázium alapításában is részt vett

Hilscher Rezső életműve

Hilscher egyszerre volt művész (verseket írt), tudós szociálpolitikus, aki a jog, a közgazdaságtudomány és a szociológia legkorszerűbb ismereteit hasznosította és tanította; szociális munkás, aki személyesen fordult oda az egyes emberekhez és meghallgatta konkrét problémáikat, nemcsak tanácsokat osztogatott, hanem tettekkel segített. Beadványokat szerkesztett, személyes kapcsolatait mozgósította, pénzt utalt, élelmet vitt az üldözötteknek, amikor pedig kellett, életüket mentett. Elméleti munkáiban gyakran megelőzte korát, írásainak szellemisége ma is képes megérinteni és kizajszolni olvasóját.

A settlement-munkáról szóló szakmai hitvallását így fogalmazta meg: „[...] munkánkunk soha sem szabad formalizmusba öltözött megjelenni, nem szabad sablonosnak lennie, a folyton munkáló és meg nem alkuvó szeretetet kell adnia mindenkinek, aki arra rászorult és azt igényli, állandóan a szükségletekhez igazodóan. És még akkor is helyt kell posztunkon állanunk, ha az életünk kerül veszélybe. Nekünk le kell mondani mindazokról a külsőségekről, amelyek a nagy világot teszik és alakítják, nekünk azok oldalán kell megmaradnunk, akiknek sorsához kötöttük az életünket.”¹⁷

A szociális kérdésről így vélekedett: „A szociális kérdés nem csupán egy társadalmi csoport, hanem az egész társadalom problémája [...] a szociális kérdés erkölcsi kérdés és a megoldására törekvő tevékenység tulajdonképpen erkölcsi funkció.”¹⁸

„A szociálpolitikában is annak az elvnek kell érvényesülnie, amely magához öleli a másikat embert. Nem könyöradományt kell nyújtani, hanem az embert oda kell juttatni, hogy a maga erejéből lehessen igazán ember.”¹⁹

Fejlődés és szabadság

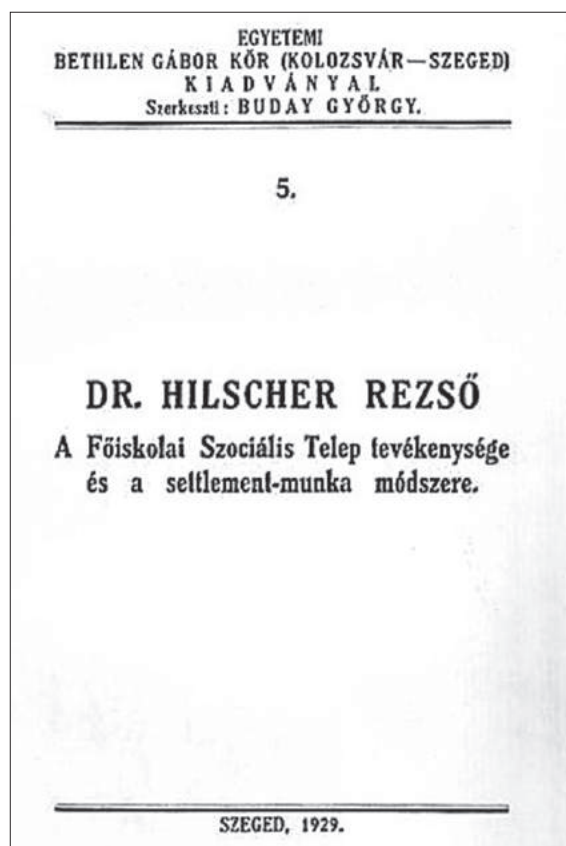
A közgazdasági Nobel-díjat 1998-ban Amartya Sen (1933–) indiai származású amerikai közgazdásznak ítelték. Alapműve, „A fejlődés mint szabadság” magyarul is megjelent 2003-

ban. Sen az emberiség életének értelmét a szabadság növekedésében, kibontakozásában ismeri fel. Megfogalmazása szerint „a fejlődés olyan folyamatnak is tekinthetjük, amelynek során bővül az a szabadság, amelyet az emberek ténylegesen élveznek.”

Amartya Sen lényegileg ugyanazt fogalmazta meg, mint Hilscher Rezső:

„A fejlődéshez meg kell szüntetni a szabadsághiány főbb forrásait: a szegénységet és a zsarnokságot, a szűkös gazdasági lehetőségeket és a társadalmi lehetőségek szisztematikus megvonását, a közintézmények elhanyagolását és az elnyomó államok intoleranciáját vagy túlkapásait” – írja idézett művében.

Sen szerint a szabadság egyszerre célja és eszköze a fejlődésnek. A gazdasági lehetőségek, az oktatás és egészségügy terén megvalósuló szabadság és a politikai szabadságjogok a szabadságok különféle fajtái, amelyek egymást erősítik. Hilscher Rezső fél évszázaddal korábban ugyanezt az igazságot képviselte. Amartya Sen tudományos munkájának elismerésén keresztül Hilscher Rezső is megkapta a Nobel-díjat. □

¹⁷ Hilscher Rezső: Egy szociális munkás emlékiratai, Kézirat, Sárospataki Nagykönyvtár

¹⁸ Hilscher Rezső: Bevezetés a szociálpolitikába, Budapest, 1928. 9. old.

¹⁹ Hilscher Rezső: A kereszténység és szociális kérdés, Diákvilág 1928. november

Az UTE lila-fehér színének eredete

Az újpesti sport története és a lila szín ezer szállal kötődik egymáshoz. Mindeddig úgy gondoltuk, és ezt a legtöbb klubtörténeti írás is alátámasztani látszott, hogy ez a kapcsolat az Újpesti Torna Egylet 1885-ös alapítása óta fennáll. Az alábbiakból azonban kiderül, hogy az UTE nem a kezdetektől használja a lila-fehér színösszeállítást.

A téma kutatását egy 1935-ben az egyesület által kiadott könyvben szereplő megjegyzés indította el. Az egykori sportolók felsorolása közben Dános Dezsőnél megemlítik, hogy ő volt az egyesület lila-fehér színének megteremtője. Dánosról tudjuk, hogy sportkarrierjét – szinte még gyermekfejjel – az újpesti labdarúgást meghonosító, 1899 decemberében alakult, majd 1901-ben az UTE-be olvadó Újpesti Football Club tagjaként kezdte. Később hosszú évtizedeken át dolgozott az UTE labdarúgó szakosztályánál, de mindeközben festőművészként is országos ismertségre tett szert. Újpesti kiállításai mellett két alkalommal is szerepelt a zsidó művészeket tömörítő OMIKE budapesti tárlatain, főleg megyeri, palotai tájakat bemutató akvarelljeivel. 1944-ben feleségével és fiaival a holokauszt áldozatává lett, neve szerepel az Újpestről elhurcolt zsidó mártírok között. A fellelhető dokumentumok szerint Dános 1884. június 22-én született Fóton, így biztosan nem javasolhatott klub-színeket az UTE 1885-ös alapításakor. Ezek szerint vagy téves az 1935-ös vissza-émlékezés, és nem Dános az egyesület lila színének „megteremtője”, vagy nem az alapítása óta lila-fehér az UTE.

Az egyesület 1885-ös alapító levelében nem szerepel klubszín, melyet a következő években az UTE-ről szóló cikkek, dokumentumok sem említenek. Az újpesti sporttal összefüggésben a lila-fehér színkombináció először 1900. április 29-én jelenik meg a Sport-Világ című újság hasábjain a négy hónappal azelőtt alakult Újpesti Football Club III. kerület elleni találkozájának beharango-

zójában. Az UTE-val kapcsolatban a lila színt elsőként csak az Újpesti FC-vel végbement fúziója után, 1901-ben említik. Ezek szerint elképzelhető, hogy a két egyesület összeolvadása óta lila-fehér az UTE?

A válaszhoz egy, a klubnál fellelhető jegyzőkönyv visz minket közelebb, melyben Kis Zoltán, az UTE akkori ügyvezető társelnöke az 1939. január 29-én tartott közgyűlésen a következőkről számolt be: „Az újpesti football ez évben ünnepelte alapításának negyvenedik jubileumát. Ez alkalomból összejöttek a hál Istennek szép számmal még élő alapítók baráti vacsorára, s itt sikerült megtudnom azt, hogy a mi jelenlegi lila-fehér színeinket Dános tagtársunk, egy újpesti festőművész választotta. Nagyon jó választás volt tőle [...] mert az újpesti szurkolótábor[nak] egyedül ez a negyven évvel ezelőtt kitalált lila-fehér szín az, amely vérét fölforralja, idegeit előveszi, s minden gondját és baját elfeledteti.”

A fentiekből kiderül tehát, hogy a lila-fehér színösszeállítást 1899-ben választotta a 15 éves Dános Dezső, ám nem az UTE-nek (mely korábbi kutatásainkból tudjuk, 1898 és 1901 között nem is működött), hanem az az évben alakult Újpesti FC-nek, melynek alapító tagja volt. Az UTE színefelvételének történetét egy 1941-ben, a Nemzeti Sportban megjelent cikk tisztázza, mely megjegyzi: „1885-ben, amikor az UTE megalakult, még nem is lila-fehér volt az egyesület színe. Csak 1899-ben, amikor az UTE-ba beolvasztották az újpesti diákok szabadcsapatát, akkor lett az újpestiek színe lila-fehér. Az említett szabadcsapat színe ugyanis lila-fehér volt.”

A cikkben szabadcsapatnak nevezett egyesület, az egykori Újpesti Football Club azonban nem 1899-ben, hanem az 1901. február 11-én tartott választmányi ülésen olvadt be az ekkor – több éves szünetelés után – újjáalakuló UTE-be, letéve ezzel az egyesület labdarúgó szakosztályának alapjait, valamint átadva neki a Dános Dezső által választott lila-fehér színeit. □

„Bagolyvár” a Népszigeten, 2. rész

1934-ben úgy tűnt, lecsendesedik az „ostrom”, és az elkecseregedett újpesti lakók fellélegezhetnek, mert a székesfőváros átveszi a vízszolgáltatást.

Tudjuk, nem így alakult és a „vízicsata” hullámai nem ütek el: 1937-ben még a Parlamentben is elhangzott – a szó szerint – fanyar vicc a „híres” Ister-vízzel: olyan sárga, mint a narancslé, de nem olyan az íze... Kétségtelen, hogy az 1930-as évektől hatalmas tömegek látogatták és használták a Népsziget telepházait és vendéglőit, miközben a közegészségügyi előírásokat nem tartották be. Emiatt bárhova is helyezték át a vízi intézményeket, mindenhol szűrta valakinek a szemét, s így az Országházban ez ügyben is folyamatosak voltak a korabeli interpellációk és lobbizások.

Abban az időben talán az Ister vezetése is érezhette, hogy valamiféle kompenzációval tartozik az emberek felé, mert a '30-as években rendszeresen pénzadományokkal támogatták vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó feleségének „karácsonyi ínségakcióját”.

1944 telén az Újpesti (Északi) összekötő vasúti híd környéke sűrű bombázásoknak volt kitéve. Az Ister a háború nehézségei alatt is igyekezett a vízminőséget óvni, például 1943 novemberében a Richter gyógyszergyártól nagy tételben rendeltek kálium-permanganátot tisztítás céljára.

Az Ister részvénytársaság vezetése mindvégig nagyon stabilnak mutatkozott:

A „Bagolyvár”, egy 1920 előtti fotón

1937-ben, a 25 éves jubileum során a kezdektől változatlanul tagja volt az Igazgatótanácsnak dr. Bernát István (elnök), dr. Gráner Ernő, Csajthay Ferenc, dr. Ugró Gyula (Újpest korábbi pollgármestere) és Kesper Kornél.

A szegénységre jó példa, hogy egy feljelentés szerint 1946-ban a soroksári vámtól a vízműtelepig vezető úton „leesett a szállítókocsiról” többek között 40 doboz gyufa. Hogy ez mekkora érték volt akkor, megérthetjük, hiszen az Ister a dolgozóinak 8 szál gyufa támogatást tudott adni havonta. 1948-ban, az ország a szocializmus útjára lépett, és ennek hatása megmutatkozott a gyárak, üzemek életében is.

A kialakult politikai helyzetben végül az Ister sem kerülhette el sorsát, ám az biztos, hogy nem voltak teljesen felkészülve a drasztikus váltásra. Erről az igazgatósági és üzembizottsági ülések jegyzőkönyvei tanúskodnak. 1948-ban több sportpálya építését tervezték, de még 1949 áprilisában is a „3 éves terv keretében kugli-pálya készíthető” megjegyzés szerepel. Ebben az időben már próbafúrásokat végeztek a Palotai-szigeten, s az 1949. szeptember 29-i ülésen részletekbe menően tervezték az igazgatósági épület és lakóház tatarozását. Októberben a „Schober-lakás” ablakáthelyezésének és az irodai átjáróajtó megjavításának és kárpitozásának költségeiről készült kimutatás, tehát a felújítás megvalósult, s nyilván ennek része volt a Járomi-lakás új falainak megterveztetése is. 1949 novemberében portásfülke elkészítését vették lajstromba a kert legészakibb csücskében, a Zsilip utcai bejárat mellé, (sőt még ebben a hónapban a kályhabeszerzés is megtörtént). Ennek a téglafalai ma is állnak, bár az Ister beosztottainak sok idejük nem maradt belakni a kis épületet, amit a katonák később őrháznak használtak. A ma már leginkább megmosolyogtató terv az 1949. december 15-i jegyzőkönyvi bejegyzés 1. pontja volt: „»Vörösarok« létesítése és dekoráció Sztálin elvtárs

(71.) születésnapjára”, ami három nappal később volt esedékes. Mire ez az elképzelés megvalósult, a vállalat lényegében megszűnt, besorolták a Közlekedésügyi Minisztérium hatáskörébe.

Az államosítás hivatalos bejelentését egy 1950. január 6-i levelezésből tudhatjuk meg, de már előtte, az 1949. december 31-én sebtében összeállított vagyonleltáron „Államosított Ister Magyar Vízmű Részvénytársaság” bélyegző szerepel. Ekkor Popper Alfréd az igazgató, és az üzemi tanács működése mellett gyakran olvasni az „elvtárs” megszólítást is. Felettébb meglepő, hogy a kultúrterem összesített, tételes számadási jegyzékében az utolsó 2 „sakkgarnitúra” is fel van sorolva, miközben a víztorony és a lakóház („I. emeletes, téglából palafedéssel, 3800 lég m³”) csupán egy-egy leltárfelvételi jegyen szerepel. Az 1950. március 13-i záróleltár szerint a keleti épület földszintjén irodák, munkásöltöző és fürdő, míg az emeleten két(!) kultúrterem és két 2 szobás összkomfortos(!) lakás volt kialakítva. (Érdekesség, hogy sikerült olyan idős hölgygel beszélnem, aki feltehetőleg ezekben a kultúrszobákban tartotta az esküvőjét, s később az ifjú párt az Isternél vízvezeték-szerelőként dolgozó egyik örömapa a víztoronyba is felvitte.) A nyugati szárnyban öt lakást találunk. Az utókor számára talán érdekes információ az utolsó Ister-lakók neve és foglalkozása, ami az 1950. április 8-án készült kimutatásban olvasható: 1. Szakáll Kálmán mérnök; 2. Fodor Vilmos főgépész; 3. Schober Béla szerelő; 4. Bereczky Ferenc szerelő; 5. Linka János szerelő; 6. Járomi József házmester.

A ház további élete az újpesti Honvéd Folyami Flottilla vezetésével folytatódott, mivel a Fővárosi Vízművek nem vette át a népszigeti objektumot. Akkor költözött ide a jelenlegi legidősebb lakó, az 1930-ban született Szakos Ferenc nyugalmazott vízirendőr-őrnagy, cserkész- és kórusvezető. Elmondása alapján kiderült, hogy 1956-ban a pincéket fegyverraktárnak és ebédlőnek használták a katonák. Később kivirult az élet a matrózcsaládoknál. Ezekben az években előfordult, hogy 28 gyerek játszott a kutakkal teli udvaron, amelyeket alagúton is meg lehetett közelíteni a házból. Aztán ez az időszak is

elmúlt, s 1973-ban a MAHART tulajdonába került az épület. A harmadik „vizes cég” megszűnése után – a privatizáció során – saját tulajdonú társasházzá alakult az évtizedek alatt 14 lakásra darabolt épület. A régi lakók hűségese a szépkorú hajlékukhoz, de az évek nyomot hagytak a falakon. A legnagyobb paradoxon pedig az, hogy miközben az Ister – talán nem is önzetlenül – már az 1930-as években szorgalmazta Újpest és a Népsziget csatornázási munkálatait, addig a saját házukat nem kötötték be a hálózatba, s ez a mai napig így maradt.

A lakóház külsőleg és belsőleg egyaránt öregszik. Bár kibírt sok történelmi változást és még több nagy dunai árvizet, ám a számtalan rejtélyt őrző falait kikezdte az idő.

Most még nem lenne késő megmenteni ezt az országos szinten is kivételes épületet! □

(A fotók a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye, a Budapest Főváros Levéltára, az Újpesti Neográdi László Helytörténeti Gyűjtemény, valamint Sándor Tibor tulajdonát képezik.)

Az Újpesti Helytörténeti Értesítő 2004/1. számában e témában jelent meg Iványi János: Dokumentumok az „Ister” Magyar Vízmű Részvénytársaság Újpesti Vízművének létesítéséről és működéséről szóló tanulmánya.

Az Ister lakóépületének falait kikezdte az idő

Prém Margit, az adományozó, 6. rész „Újra a rózsák között”

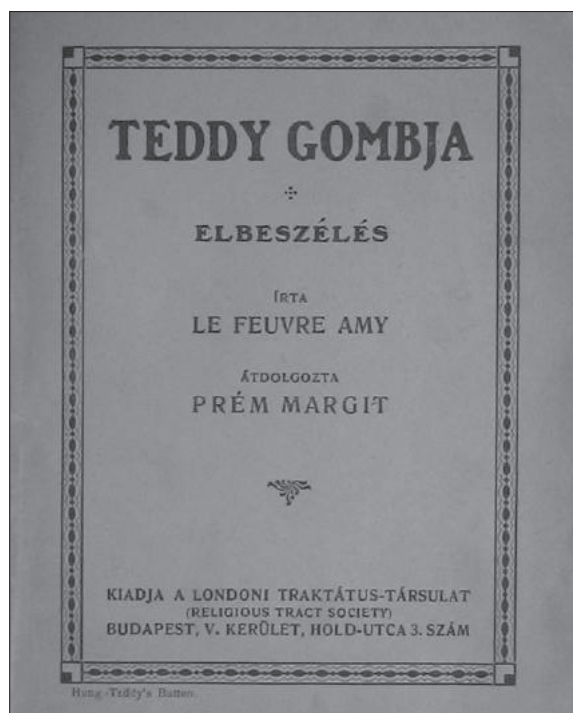

Az 1920-as évtizedre Prém Margitot, az Újpestről indult pedagógust, immár a főváros egyik legmodernebb szellemű iskolájának igazgatónőjeként tartották számon. A skót iskola terézvárosi épületében kiegyensúlyozott körülmények között folyt a tanítás, a tantestület tagjai elkötelezetten és elhivatottan oktatták és nevelték a gondjaikra bízott lányokat. Ebben az időben Prém Margit már a Vörösmarty utcai iskola igazgatói lakásában élt és pedagógusi pályája, valamint karitatív tevékenysége mellett jutott ideje arra is, hogy az angolszász ifjúsági és protestáns irodalom néhány kiemelkedő művét magyarra fordítsa.

Az általa fordított művek mindegyike a hit szerepét és jelentőségét állítja középpontba. Prém Margit nem csupán a magyar nyelvre való átültetéséről gondoskodott, hanem a regények egy részét átigazította, átdolgozta a

hazai olvasók számára. A köteteket a Londoni Traktátus társulat (Religious Tract Society) budapesti kiadója jelentette meg, amely a Hold utca 3. szám alatt működött. A könyvek Hornyánszky Viktor nyomdájában készültek.

Prém Margit 1912-ben, 28 évesen mutatkozott be műfordítóként. Bunderson György (George Bunderson): A Biblia Istentől való kinyilatkoztatás című kötetének fordítása és átdolgozása fűződik a nevéhez. A Protestáns egyházi és iskolai lapok 1912. november 24-i száma így ír a kötetről: „Melegen ajánljuk ezt a meggyőző erővel és a legrokonszenvesebb hangon megírt 96 lapra terjedő apologetikus művet a nagykérdések iránt érdeklődő prot. közönség és különösen a lelkészek, vallástanárok, belmissziói munkások figyelmébe. A múlt évben itt járt presb. világszövetség egyik kiváló tagja, a skót egyesület szabad egyház volt moderatora e munkának szerzője, aki a kijelentés szükséges volta, módszere, útja és célja fejezetekben sorakoztatja a Biblia isteni eredete és ereje mellett nagy tudással és hittel előadott érveit. Mint a szerző az előszóban mondja, e könyvnek lefordítása által részben az itt nálunk élvezett sok szívességért is kifejezést óhajtott adni.” Két évvel később, 1914-ben, Amy Le Feuvre: Teddy gombja című, önálló kötetben kiadott ifjúsági elbeszélése, Prém Margit fordításában olyan sikert aratott, hogy a következő évtizedben e művet még kétszer – 1922-ben és ’25-ben – újra megjelentették. A mesenovella főhőse a félárva kisfiú, Teddy, aki hősi halált halt édesapja katonaköpenyéről őriz egy gombot. A faluban feltűnik egy harcias kislány, akivel Teddynek hamar meggyűlik a baja. A könyv azt a folyamatot meséli el, hogy a gyerekek közötti haragot Isten hogyan változtatja át szeretetté. Az eredeti mese szerzője Amelia Sophia Le Feuvre (1861–1929) egy londoni sokgyermekes családban nőtt fel, ahol nevelőnő foglalkozott a kicsik oktatásával. Az író nő valamennyi írásában a bibliai alapelvek

szerinti életre tanít. Meséi, elbeszélései angol és amerikai lapokban, valamint egyházi kiadóknál jelentek meg.

Az amerikai Luiza [Louisa] GM. Alcott: Leányévek (Little Women) című könyve 1926-ban, ugyancsak Prém Margit fordításában került a magyar olvasóközönség kezébe. A kötet, alcíme szerint: „Regény fiatal leányok számára”. A könyv amerikai szerzője 1832-ben, a pennsylvaniai Germantownban született. Három lánytestvére mellett Louisa fiús és vadóc természetű volt. „Egy fiú se lehetett a barátom, amíg le nem győztem őt valamilyen versenyben. [...] És olyan lányokkal nem barátkoztam, akik nem tudtak fára mászni vagy átugrani a kerítésen” – írta magáról. Az írás iránti szenvedélye korán megmutatkozott. Gazdag képzelőereje segítségével melodramákat írt, amelyeket lánytestvéreivel gyakran előadtak barátaik számára. Írói karrierje költészettel és rövid történetekkel kezdődött; írásai népszerű magazinokban jelentek meg. Néhány sikeres kötet után, kiadója felkérésére írta a Leányéveket, amelynek alapjául saját gyermekkori élményei szolgáltak. Jo March alakjával egy korábban ismeretlen „hősnőtípus” született, egy élettel teli hús-vér lány, aki nem egy idealizált gyerektörténet főszereplője. Alcottnak összesen 30 könyve és novella-gyűjteménye jelent meg, 1888-ban, 55 évesen hunyt el.

Prém Margit, a kötet előszavában az alábbi gondolatokkal ajánlotta a regényt: „Az a könyv, melyet most kezetekbe vesztek, általánosan ismert nemcsak hazájában, Amerikában, hanem egész Nyugat-Európában is. Van ezenkívül más nevezetessége, még pedig az, hogy szerzője, Alcott Luiza e könyvnek tartalmát nem gondolatvilágából merítette, hanem a maga és testvérei gyermek-, illetve ifjúkorát mondja el benne. Ez a körülmény nagyban hozzájárul műve érdekességéhez és sikeréhez. Nekünk, magyaroknak még azért is érdekes lehet, mert amerikai életet, amerikai gondolkodásmódot ismerünk meg belőle. Még csak azt óhajtom megjegyezni, hogy akik Bunyan János A zarándok útja című könyvét ismerik, mely könyv állítólag a Biblia után a legelterjedtebb az egész világon, sokkal könnyebben fogják ennek a műnek egyes részeit, egyes idézeteit megérteni.” Érdeemes megjegye-

yezni, hogy Vándor Judit doktori értekezésében Alcott: Little Women című művének három különböző fordítását (Prém Margit, 1926; Sóvágó Katalin, 2004 és Barta Judit, 2006) összevetette egymással. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Nyelvtudományi Doktori Iskoláján készült tanulmány megállapítása szerint a Prém Margit által írt fordítói előszó „megkönnyítheti a fordított szöveg értelmezését, befogadását [...], akár ideológiai szerepe lehetne [...]”.

(A Leányévek előszavában Prém Margit John Bunyan [1628–1688] művét említi. A könyv eredeti címe: The Pilgrim's Progress from This World to That Which Is to Come – A zarándok útja a jelenvaló világból az eljövendőbe. Az allegorikus protestáns művet több mint 400 nyelvre lefordították. A könyv jeleneteit templomok üvegablakain ábrázolták, átírták gyermekek számára, kiadták képes változatát, megjelent Braille-írással is.)

Prém Margit igen jól ismerhette John Bunyan életútját, hiszen 1926-ban, az ő fordításában jelent meg a Bunyan János megtérésének története című kötet. E mű szerzője Beveridge Vilmos (azaz dr. William Beveridge) 1921-től tíz éven keresztül látta el a budapesti Skót Misszió lelkészi szolgálatát. A Dunántúli

Protestáns Lap 1925. VI. számának könyvrovatában így jellemzik a szerzőt: „Mi magyar reformátusok igen sokkal tartozunk a skótoknak. A budapesti Skót Misszió révén olyan áldásokat nyertünk, melyeket majd csak a jövő története fog teljes valójukban felismerni és mérlegelni. Isten jószágos gondviselésének a jele, hogy e misszió vezetői mindig olyanok voltak, akik apostoli buzgóságot megértéssel tudtak egyesíteni és behelyezkedtek a mi világunkba, hogy annál jobban segítségünkre legyenek. A Skót Misszió jelenlegi vezetője, Beveridge úr meglelt férfikorában jött el hozzánk és annyira szívébe zárta a magyarokat, hogy már egészen »itthon« érzi magát. Beveridge úr Skóciában sokat dolgozott irodalmi téren is, fő munkája a Westminsteri Hitvallás történetével foglalkozik.”

Dr. William Beveridge több vallásos munkát is közre adott, ezek mindegyikét a polgári iskola igazgatóasszonya, Prém Margit ültette át magyarra. 1925-ben jelent meg a Jézus Krisztus eszményei, amelyről a Dunántúli Protestáns Lap korábban már említett száma így ír: „Kezünk közt levő műve a nyolc boldogságról írt elmélkedést tartalmaz Máté 53-10. alapján. Egy mély hitű, sokat látott és tapasztalt, ennél fogva a Krisztus bölcsességébe belátó személyiséget ismerünk meg belőle. Aki elolvassa, lelkében felüdülve teszi le. A fordítás a szakavatott fordító, Prém Margit sikerült munkája.” Ugyancsak Beveridge lelkész műve Az imádság lehetősége és hatalma (1926), a Mit jelent és mit munkált eddig a Biblia? (1926), a Mit jelent „Jézushoz jönni”? és a Szt. Ágoston megtérése (1926), amelyeket

Pillanatkép a dolgozószobából; Prém Margit az íróasztalánál

szintén Prém Margit fordított. A skót iskola lelki vezetőjének távozásáról a Pesti Napló 1932. június 29-i száma így tudósított: „A budapesti Skótmmisszió eddigi vezetője dr. William Beveridge lelkész tizenegy évi magyarországi szolgálat után visszatér hazájába. A skót pap ezalatt az idő alatt a magyar társadalom legszélesebb rétegeiben szerzett magának rengeteg őszinte hívet és barátot. Búcsúja alkalmából ünnepet rendezett számára a budapesti skót misszió polgári leányiskolája, amelynek nevében Prém Margit igazgató méltatta Beveridge érdemeit. A Dunamelléki Református Egyházkerület a Gellért szállóban rendezett búcsúvacsorát Beveridge tiszteletére, akit dr. Ravasz László püspök búcsúztatott meleg szavakkal. Dr. Beveridge utóda dr. J. Calder lelkész lett.”

Prém Margit fordítói munkája során továbbra sem felejtkezett meg tanítványairól, a bibliai művek mellett 1926-ban elsősorban számukra, illetve korosztályuknak jelentette meg Rosa N.[ouchette] Carry (1840–1909): Dianna néni című ifjúsági művét. A könyv első fejezetének címe: Aliz elveszíti rózsáit. A regény ezekkel a gondolatokkal indul: „Majdnem minden embernek megvan a maga küzdelme – harcot, nehéz, kemény harcot kell vívnia, de nem anyagból való fegyverekkel, hanem lényünk belső erőivel. Oly harcok ezek, hol a győzelem nem mindig az erősebbé, hol a kicsinyek, a fiatalok és a gyengék sokszor nagyobb eredményeket érnek el. Ilyen küzdelem jutott osztályrészül Merle Aliznak, megzavarva azt a sima tükörképet, melyet élete eddigi folyása mutatott, sekély vizet és homokzátonyt jelezve, úgyhogy legszebb reményeit is hajótörés fenyegette. Egyfelől a kötelesség integetett feléje komoly arccal, másfelől vágyai suttogtak gyengéd szavakat fülébe: »Még nagyon fiatal vagy ahhoz, hogy ilyen áldozatot hozzál, senki sem kívánhatja ezt tőled!«” (Az aggodalmas olvasók megnyugtatósára közöljük, hogy Aliz végül jól dönt, hiszen a regény XIII. fejezetének címe így hangzik: „Újra a rózsák között”.) 1929-ben ismét egy vallásos kötet következett, Eleanor E. Helme: A legjobb barát (The Perfect Friend), majd 1931-ben Robert Holton: A kereszt diadala című könyve zárta azon kötetek sorát, amelyeket Prém Margit fordított. *(Folytatjuk...)*

Újpesti úttörténet: A Vasút utcától a Görgey Artúr utcáig, 8. rész

A Horthy Miklós út 1940 nyarán új kulturális intézménnyel vált gazdagabbá. Június 15-én, szombaton a Szent Imre utca melletti telken „ünnepi díszbe és hangulatos fényárba öltözött nyári színházunk lélekemelő ünnepség keretében nyitotta meg kapuit” – tudósított a Független Újság 1940. június 22-i száma. Építésének előzményei 1938-ig nyúltak vissza, ekkor kapott engedélyt Sebestyén Márton színikazgató az új városi színház építésére a Fa- és Fémipari Szakiskola melletti üres telken, melyet a város 1950. január 1-jéig bérbe vett a gróf Károlyi telekuradalomtól. (A megnyitóról és a színház működéséről részleteiben lapunk 2015 szeptemberi számában Dr. Gerber Alajos, épületéről 2016 júniusában Iványi János emlékezett meg.)

Az épület környezetét a város kertesze parkosította és gondozta, 1941 márciusában a nyári színház előtti téren a városi fásítási munkák keretében negyven fa, negyven díszcserje és százhusz sövénybokor kiültetését határozták el. Szeptemberben új megállót kért a város polgármestere, dr. Hess Pál a teátrum elé a májustól októberig tartó színházi idény idejére a 90-es villamosok forgalmát ellátó Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaságtól (BSzKRT).

A színház téli időszakban való használhatóságára 1942 augusztusában Tolnay Andor színikazgató nyújtott be tervet, miszerint fűtésre alkalmassá tennék épületét külső falazat emelésével a meglévő köré, és központi fűtéssel látnák el. Nyáron színtársulatok előadásait, télen mozielőadásokat tartanának a kultúrpalotává előlépő épületben.

Utunk mentén létesítendő mozi terve ekkor már másodízben merült fel. Egy 1941 szeptemberi híradás alapján tudható, hogy a Horthy Miklós út 1. számú telken mozgóképszínház építésére kért engedélyt a telek tulaj-

donosa. Kérelmének elfogadásáról vagy elutasításáról nem rendelkezünk információval, feltételezhető, hogy a terület városrendezési tervei felülírhatták a mozi elképzelését.

Ugyanis még ez év márciusában a Fővárosi Közmunkák Tanácsa újpesti vonatkozású területrendezési előírásait a városi képviselőtestület elfogadta. (A Közmunkatanács feladatává vált az 1937. évi VI. tc. alapján Budapest környékén az általános és részletes rendezési terv, valamint építésügyi szabályzat megállapítása.) Ennek értelmében a Horthy Miklós út elején a Deák, István, Klauzál és Csokonai utcák csomópontjában „a majdani forgalmi fejlődés zavartalan lebonyolítására” egy „körtér” építését tervezték. Egyidejűleg megszűnt volna a Deák és Lőrinc utcák között a Bercsényi utca, s utunk mentén a Deák és a ma már név nélküli, akkor Thököly utcák által közrefogott háztömb lebontásával egy parkot kívántak létrehozni. (Itt jegyezzük meg, e parképítési terv – igaz, nem a Közmunkatanács 1941-es programja alapján – részben a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a lakótelep építése miatt e tömb részleges szanálásával, részben 1996-ban az 1956-os emlékpark átadásával valósult meg; utunk 1. számú háza a Bercsényi és Deák utcák között ma is áll.)

A háborús viszonyok mindinkább kihatottak a Horthy Miklós út forgalmára is. 1943 májusában a BSzKRT közzétette forgalomgyorsítási intézkedései miatt megszüntetni és összevonni tervezett villamos megállóhelyeinek listáját, e változás némi módosítást követően augusztus 1-jétől lépett életbe: a Corvin utcai megállót áthelyezték a Szent Imre herceg utcához a Városi Színház elé, a Kölcsey utcait pedig végleg megszüntették. 1944. március 1-jétől pedig RP jelű éjszakai autóbuszjárat forgalmát korlátozták az autóbuszüzem nagymérvű gumiabroncs hiánya miatt.

(Folytatjuk...)

IVÁNYI JÁNOS

Berda József költészetének újpesti elismerése

Egy eredeti jegyzőkönyvi bejegyzés szerint Újpest város képviselőtestülete 14.123 kig./1948. (228 kgy.) számú határozatával Berda József „első verseskötete megjelenésének negyedszázados évfordulója, valamint a Petőfi Társaság tagjává való megválasztása alkalmából a költő addigi munkásságát 2.000 Ft egyszeri támogatással ismerte el”. Érdekes adalék, hogy Berda József pályájának eddigi feldolgozásai ezt az elismerést nem dokumentálták, ami talán azzal magyarázható, hogy a rendkívül szegény körülmények között élő költőnek, az anyagiakhoz semmilyen érzéke nem volt. Az újpesti elismerés nem olvasható az 1948-ban készült – egyébként elég részletes – önéletrajzában sem.

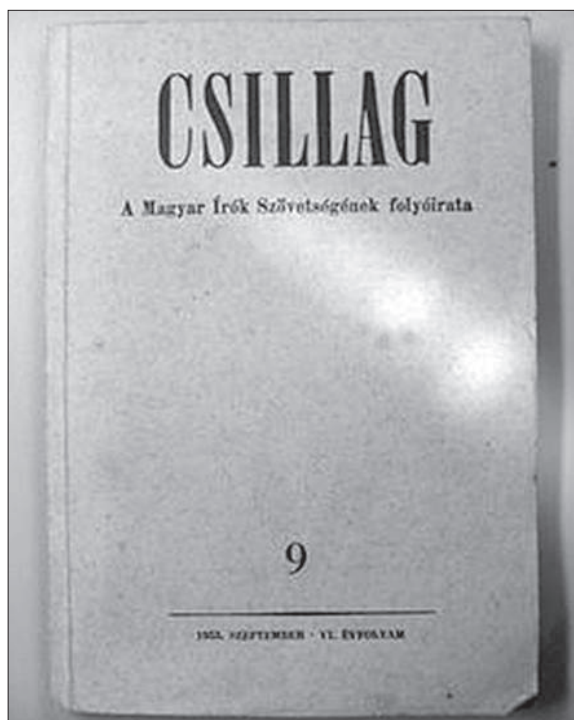

Berda József (Szunyoghy András linómetszete)

Az alkalmi támogatás előterjesztésével kapcsolatban megjegyezendő, hogy – Sipos Lajos: Berda József kritikai pályarajz (Napkút kiadó, Bp. 2016) tanulmánya, valamint a Wikipédián olvasható információk alapján – a hivatalos indoklás tartalmaz néhány pontatlanságot. Az „első verseskötetként említett”, 1923 őszén, a Tolnai Világlapja gondozásában megjelent Könnyek útja és egyéb írások című kötet (Krúdy Gyula előszavával) „Küzdő és kezdő írók első antológiája”-ként látott napvilágot, tehát nem Berda önálló kötete volt. Rajta kívül Arndt H. Béla, Szudár Ernő, Péter Páter novellája szerepelt a gyűjteményben, ami természetesen egyáltalán nem von le semmit abból a tényből, hogy Berda, kötetbe gyűjtött verseivel, valóban ezzel a kötettel debütált. A másik „félreértés”, illetve tévedés az, hogy az újpesti költő 1948-ban nem lehetett a Petőfi Társaság tagja. A Petőfi Társaság 1876 – 1944-ig a Petőfi-kultusz terjesztése és a magyar szépirodalom nemzeti szellemében való művelése céljából alapított egyesületként működött. Első elnökének Jókai Mórt, utolsó elnökének Kornis Gyula filozófust, kultúrpolitikust választották. A forrás felsorolja a társaság tagjait, akik között Berda nem szerepelt. A Petőfi Körnek sem lehetett tagja, mert a kör 1955 márciusában alakult. Nem zárható azonban ki, hogy Berdát a Magyar Írók Szövetségének tagjává választhatták, amely szövetséget 1945-ben alapították a magyar írók szakmai, érdekvédelmi és társadalmi szervezeteként. (Ezzel egy időben szűnt meg a Magyar Írók Szabad Szakszervezete). Az egyesület tevékenysége szakosztályi szinteken zajlott, amelynek egyike a költői szakosztály volt, és valószínűleg ebbe választották be Berdát. A megalapítást követő első években, az írószövetség valamennyi irodalmi csoportosulás és irányzat képviselőit egyesítette, tagsága elérte a 400 főt. 1949-ben azonban az egy pártrendszer dogmatikus művelődéspolitikai érdekeit képviselő szervezetté vált.

Berda József ezekben az években – enyhén szólva – nem volt „termékeny” költő. Néhány verse megjelent az írószövetség Csillag című folyóiratában – mint pl. a Néphadseregünket köszöntő című vers (1950-ben), amely látszólag „vonalas”, de a sorok között olvasva, inkább Berda fanyar humora fedezhető fel benne. Sokkal inkább jellemzi Berda lelki világát a Csordán kívül című, 1949-ben írott verse, amely azonban biztosan nem jelen(hetett) meg a Csillagban:

A hangos bárgyúság
bármit is furulyáz:
vak zsarnokság ez is, mely
mélyen megaláz.
Hol a különég, mit
tisztelhet értelem?
S hol a szebb szabadság,
mely győz a kényszeren?
A leves, mit tálaltak, epében
főtt nekünk.
Ne hálálkodjunk már: még
megbénul eszünk!
Ördög vett kegyébe, a pokol
vár reánk.
Isten veled ország, Isten
veled hazánk

Csillag, a Magyar Írók Szövetségének folyóirata

Közlemények

Berda Józseffel együtt, a képviselő-testület ugyancsak 2.000 Ft-tal jutalmazta Dőry Zoltán újpesti illetőségű hegedűművészt. Dőry Budapesten született, 1926. március 13-án. Tanulmányait 1940–47 között a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola hegedű szakán végezte. 1947-től 1956-ig az Állami Hangversenyzenekar tagja, 1956–1992-ig (nyugdíjba vonulásáig) ugyanott koncertmester. Zenekarával turnézott Európa összes országában, Ausztráliában, Amerikában és Japánban. Liszt- (1981), Bartók Béla–Pásztory Ditta-díjas, Ferencsik János emlékdíjas. Életének 78. évében, 2004. március 1-én hunyt el.

Dr. Szerényi Antalné középiskolai tanár, helytörténet-kutató az Adalékok Újpest kulturális életéhez 1945–1949 között című írásában így emlékezett: „Az újpesti közönség szívébe zárta Dőry Zoltán hegedűművészt, aki 1947-ben a prágai ifjúsági találkozón 64 nemzet fiai közül a 3. helyen végzett, 1948-ban pedig a Pro Arte kitüntetést kapta meg.” (Ennek a díjnak alapján terjesztették fel az újpesti elismerésre.)

A képviselő-testület az egyéni képviselői előterjesztést egyhangúlag támogatta, és a támogatás fedezetéről szóló véghatározat végrehajtásáról – nomen est omen – a borfogyasztási adónál elért bevételi többlet terhére gondoskodott. „Nevezettek értékes kulturális munkájuk továbbfolytatásához nyújtott anyagi segítséggel a képviselőtestület a magyar kultúra fejlesztését kívánta szolgálni és ezért a rendelkező részben foglaltak szerint határozott”. □

Dőry Zoltán hegedűművész, az Állami Hangversenyzenekar koncertmestere egy Solti György által vezényelt hangversenyen 1987-ben a Kongresszusi Központban

Újpesti Helytörténeti Értéktűz
2017. június
XXIV. évfolyam 2. szám

17

Diákmunka az 1950-es évek közepén

Nemsokára vége a tanévnek, elérkezik a nyári szünidő. Nézem az unokák tervezgetését, készülődését a nyárra. Ilyenkor mindig eszembe jut a mi fiatalságunk. A Viola utcai Általános Iskolába jártunk és vártuk a tanítás végét, hogy minél előbb mehessünk a „Tungira”, meg a „Lídóra”. Persze a nyarak fontos része volt, hogy kerestük a munkaalkalmat, ahogy ma mondják, a diákmunkát. Sok lehetőségünk nem volt, de néha még télen is akadt feladat. Még általános iskolás koromban rendszeresen felügyelnem kellett egy óvodás gyerekekre. Máskor egy alsó tagozatos diáknak segítettem a tanulásban. Nem emlékszem, hogy milyen sokáig és mennyi bérért tevékenykedtem. Arra viszont még ma is emlékszem, hogy évekig minden vágyam egy rolós tolltartó volt. Arra gyűjtöttem. A kis pénz valami fontosabb dolgra kellett, és a tolltartóból nem lett semmi.

Első „munkás” nyarunkon nővérkém-mel a bolgárkertészeten Manó bácsinál dolgoztunk. Leginkább csak gyomláltunk és néha locsoltunk. Manó bácsi kertészete a Semsey villa mögött, a Rákospalota-Újpest Vasútállomással srégen szemben helyezkedett el. Nem volt nagy területű, de szép, rendezett volt és minden termelt benne.

A következő nyáron a Bán Tibor Termelőszövetkezetben munkálkodtunk. (Ez a Fóti úttól északra terült el.) Itt is gyomlálással kezdtünk. Később, mint „megbízható munkásokat”, többi társunk nagy irigykedésére,

málnaszedésre irányítottak át. Ez jobban fizetett, de igen nehéz munka volt, mivel a málna gallyának finom tüskéi alaposan „kitetoválták” a karjainkat. Nagyon jól esett, hogy néha-néha egy-egy szem málnát is bekaphattunk.

A legszebb nyarunk a következő évben volt, amikor szintén a Bán Tibor Tsz.-ből a Duna-parti lídóra küldtek fűzfát hántani. Egy kedves, idős házaspár vágta és osztályozta a vesszőt, a nővérem és én egy egyszerű szerkezettel lehántottuk a héját. Vízbe tettük, hogy ne száradjon ki. Este szállították a vesszőnyalábokat kosárfonáshoz. Emlékszem, gyönyörű időt fogtunk ki. Ha már nagyon melegünk volt, úsztunk egyet a Dunában. Munka közben is jókat beszélgettünk a házaspárral, közösen fogyasztottuk el az ebédünket. Ez szinte nyaralás volt! Délután a munkaidő végeztével jött a sok dolgozó pihenni, fürdeni a lídóra. Mindenki csodálkozva nézte bőrünk színét. Az egy hónapi munka után olyan barnák voltunk, mintha valamilyen egzotikus szigeten nyaraltunk volna. – Ha, ha, ha, egzotikus sziget! Abban az időben ilyenről csak földrajz órán tanultunk és regényekben olvastunk. Bizony, aki ezt a kis történetet meg szeretné érteni, annak hatvan évet kell visszamennie az időben. Akkortájt az volt a szerencsés gyerek, akinek vidéken éltek a nagyszülei, rokonai és a szünidőt náluk tölthette, vagy olyan vállalatnál dolgoztak a szülei, ahol volt a munkahelynek üdülője, illetve kapott szakszervezeti beutalót a család.

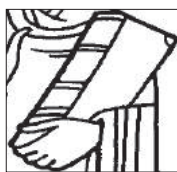
A következő évben befejeztem az óvónőképzőt, ami akkor középiskola volt. Így a nyáron már, mint felnőtt kenyérkereső dolgoztam.

Ma már a diákmunkára és nyaralásra is több lehetőség jut. Én is ismerek olyan középiskolai tanulókat és egyetemistákat, akik diákmunkával keresik meg tanulásukhoz, szórakozásukhoz és nyaralásukhoz szükséges fedezet nagy részét. Jó dolog, ha a fiatal már korán megízleli a hasznos munka örömét és élvezzi gyümölcsét. □

A szerző nővérével és unokabúgaikkal az újpesti lídón

Hetven éve érkezett a villamos mozgókönyvtár Újpest határába

Újpesten a II. világháborút követően nem működött minden igényt kielégítő köz-könyvtár. A város Szabadművelődési Tanácsának céljai között szerepelt ugyan egy állandó olvasó- és kölcsönzőhely felállítása, s ezt a Fővárosi Könyvtár akkori igazgatója is támogatta, azonban nem tudta finanszírozni létesítési költségeinek felét sem (másik felét a Fővárosi Könyvtár állta volna), ezért a helyi fiók megnyitása még néhány évet váratott magára. Átmeneti megoldást a háború miatt súlyosan megsérült vagy teljesen megsemmisült budapesti peremkerületi könyvtárakat pótló mozgókönyvtári szolgálat bevezetése jelentett.

A főváros ostromát követő romeltakarítás és értékmentés után hozzáláttak az épületek helyreállításához. 1945 első felében néhány könyvtár megnyithatta kapuit olvasói előtt, falaik között a kölcsönzés ismét rendszeres lett. Ezzel együtt a villamosvasúti hálózat gyors ütemű helyreállítása lehetőséget adott egy korábbi ötlet megvalósítására: dr. Fort Sándor könyvtári főtitzt villamosban elhelyezett könyvtárak nyitását vette célba, s ötletét Budapest polgármestere, Vas Zoltán is támogatta. A Budapesti Székesfővárosi Közlekedési Rt. (BSzKRt) két közforgalomból kivont villamoskocsit adott át ingyen a Fővárosi Könyvtár számára, melyek felújítását és átalakítását a közlekedési társaság dolgozói rohammunkában végezték. Így indulhatott meg a mozgókönyvtári szolgálat 1946. július 16-i hivatalos átadását követően: az 1. számú az angyalföldi Béke téren és a zuglói Bosnyák téren kezdte meg rendszeres működését, egy héttel később pedig kigördült a 2. számú mozgókönyvtár is a kőbányai Liget térre és Kispestre, a Villanytelep mellé. A közönség örömmel fogadta a kezdeményezést, nagy sikerén felbuzdulva a BSzKRt egy harmadik villamoskocsit is átépített, amely 1946 elejétől 3. számú mozgó-

könyvtárként a budai Török utcai kitérőhöz, a Lejtő úthoz és Albertfalva kitérőhöz látogatott.

Természetesen a Fővárosi Könyvtár (amelyet a székesfőváros törvényhatósága 1946. május 22-i határozata alapján újjászervezője és volt igazgatója emlékére Székesfővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak keresztelt át) célja szerint a mozgókönyvtárak oly szándékkal indultak, hogy egy-egy területet „bejárassanak”, és ha már elegendő létszámú közönség gyűlik össze, a közelben állandó fiókot állítsanak fel. Népszerűségük eredményeképpen olvasólétszámuk néhol elérte, sőt mi több, meg is haladta az állandó fiókokét. Méretük, könyvállományuk és személyzetük – kocsinként egy könyvtáros – azonban korántsem tudta maradéktalanul lebonyolítani az olvasóforgalmat.

A premiert követő második évben a kőbányai Liget téren nyíló állandó könyvtár átadásával felszabadult 2. számú könyvtárvillamost átcsoportosították. Új állomásán 1947. június 16-án „Hétfőn délután jelent meg először az újpesti remíznél, a lerombolt vasúti híd közelében a Fővárosi Könyvtár által rendezett villamoskocsi. Itt, a kultúra és emberi haladás ellenségeinek kezenyomát mutató roncsok előtt állt meg a demokrácia kultúr-

1947. június 16-án Újpest, vasúti híd melletti állomáshelyén ünnepélyes keretek között indul a mozgókönyvtári szolgálat (A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve, 1947)

terjesztője. Még emlékezetes az az idő, midőn Budapesten – a krumplis vagonokkal egyidőben – jelent meg az utcán ez az ötletes intézmény, mely jelszót váltott valóra: kenyeret és kultúrát a népnek! A burgonyáskocsik jelentették a fizikai életet a főváros dolgozó népének, a könyvtári villamosok ezzel egyidőben gondoskodtak a szellemi újjáépítésről.

Amint a könyvtári vezetők elmondják, azóta a villamosok megállói közelében, ahol a mozgókönyvtár a könyvtári napokat tartotta, olyan nagy érdeklődés nyilvánult meg, hogy állandó könyvtárakat, a Fővárosi Könyvtár fiókjait nyitották meg. [...]

A megnyitó ünnepségen Goda Gábor elvtárs, főjegyző üdvözlő szavai után Fodor Gyula elvtárs, alpolgármester megállapította, hogy a könyvtár legfőbb feladata lényegükben demokratává tenni az embereket. [...]

A BSzKRt dolgozói által szépen feldíszített kocsiban ezután megtekintették a megjelentek a könyvtárat, majd megkezdődött a könyvtár működése.

Dicséret jár a Fővárosi Könyvtár vezetőségének ezért a gondolatért. Különösen örömmel fogadták ezt a kezdeményezést a Váci úti gyárak dolgozói, akiknek legjobban elérhető a könyvtár, de a város távolabbi részeiből is nagy érdeklődés nyilvánul meg.” – írta a Szabad Újpest 1947. június 24-i száma.

A könyvtárvillamos az Orczy tér mellett elhelyezkedő Baross kocsiszínből indult naponta más-más állomáshelyére, ekkoriban mintegy 3500 kötettel fedélzetén. A vasúti híd, illetve Újpest kocsiszín melletti végállomáson minden hétfőn, szerdán és pénteken délután 3-tól 6 óráig nyitva tartó 2. számú mozgó-

könyvtár vezetője, Tímár László könyvtártsízt állt készséggel az olvasók rendelkezésére. Beiratkozási díj munkások és diákok részére 5, egyébként 10 forint volt, egy-egy olvasó háromheti időre legfeljebb egy ismeretterjesztő és két szépirodalmi művet kölcsönözhetett. 1947 végén e mozgókönyvtár 676 beiratkozott (részben újpesti) olvasója már a villamos 4122 kötetét kölcsönözhetette, egy év múlva pedig 367-tel több kötet tartozott állományába.

Újabb állandó fiókok átadásával vagy a villamosok állomásául szolgáló vágányok elbontásával idővel tovább változott megjelenésük helyszíne: a 2. sz. mozgókönyvtár 1948 augusztusától a hét egy-egy napján a könyvtári szolgáltatás bővítése érdekében Pestszentimre és Pestszentlőrinc végállomásokra is el látogatott. Itt jegyezzük meg, csak kijelölt állomáshelyeiken tartózkodva fogadták olvasóikat, oda- vagy kocsiszínbe menet a mozgókönyvtár „zárva tartott”. Viszonylag csekély alapterületüknél fogva helyben olvasásra nem volt lehetőség.

Újpest városnak az Országos Szociálpolitikai Intézet ajánlotta fel könyvtárát, s ez képezte alapját az 1949 húsvétján megnyíló, József Attiláról elnevezett állandó városi könyvtár állományának. A Bajcsy-Zsilinszky (ma: István) út 13. alatt működő intézményt „bejárato” 2. sz. könyvtárvillamos vasúti híd melletti állomása valószínűleg ezzel egyidőben megszűnt.

Ekkor, de legkésőbb az ötvenes évek elején Újpest területén is megjelent a mozgókönyvtár, új állomáshelye a Cérnagyárhoz került, ahol a Megyeren élő vagy itt dolgozó olvasni vágyókat szolgálta ki. Feleslegessé csak a Váci út 65. szám alatti állandó fiók 1952-ben történő megnyitását követően vált, a sárgára festett vaskerekű könyvtárra lakóhelyünkön már nem volt szükség. Azonban a főváros több pontján még sokáig lehetett találkozni a különleges szerepet betöltő villamossal, Rákospalotára még a hatvanas évek első felében is kijárt a mozgókönyvtár.

Összesen négy kocsit alakítottak át rövidebb-hosszabb ideig könyvtári feladatokra, de egyszerre egy időben csak három működött. Eredetileg a Budapesti Villamos Vasút (BVVV) 1895-ben egyet és 1897-ben kettőt, a Budapesti Közúti Vaspálya Tár-

A leghosszabb ideig 1. számú mozgókönyvtárként működő villamos a hatvanas években (ÜNLHGy)

saság (BKVT) 1897-ben egyet helyezett utasforgalomba. Az 1. számú fiók a 9550-es, a 2-es fiók a 9552-es pályaszámú BVVV eredetű villamosokból vált könyvtárrá – utóbbi járt újpesti állomáshelyére 1947-től. A 3. számú budai fiók „otthona”, az 1519-es pályaszámú BKVT-től származó villamos motorkocsi 1946-tól csupán három éven át élt könyvtári szolgálatban, 1949-ben visszahelyezték forgalmi állományba. Helyére az előbbiekkal azonos BVVV eredetű, 9556-os pályaszámú villamost építették át mozgókönyvtári feladatra. 1955-ig e három azonos típusú kocsi hozta-vitte az olvasnivalót. Amikor a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár városszerte mind több állandó fiókot nyitott, elegendőnek látszott két vaskerekű könyvtár, a 9552-es pályaszámú kocsit leselejtezték. A 9556-os „előlépett” 2. számú mozgókönyvtárra s hamarosan megkapta 7411-es pályaszámát, a 9550-es pedig a 7410-esként élt tovább (1. sz. mozgókönyvtár).

Messziről meg lehetett őket ismerni, hiszen oldalablakai feletti nagy tetőtáblájuk felirata, valamint homlokfaluk mell táblájának szövegezése különböztette meg közforgalomban résztvevő társaitól. Egy villamost nézve, mindkét peronjára fel lehetett szállni, azonban speciális funkciója miatt egyik végén utastérbe nyíló ajtaját megszüntették, utasterét – a könyvtárat – pedig a peron felé 40 cm-rel meghosszabbították teljes válaszfala áthelyezésével, ahová a másik peronról lehetett bejutni.

Kezdetben a villamos középvonala mentén, nagyjából az utastér 3/5 hosszában helyezkedett el a padlótól közel tetőig érő, két oldalra néző könyvespolc, és oldalablakai alatt szintén polcok álltak, innen kereshette ki a

könyvtáros a kért könyveket. Az olvasó, ha belépett a peronról, kis állóhelyen tartózkodhatott, melyet a könyvtári résztől egy pult választott el. Később a kocsik belsőterének átépítésével intenzívebben növelhették a kötetek számát, erre pedig feltehetőleg a szabadpolcos válogatórendszer 1958-ban történő bevezetése adott okot. Ekkor az utastér két szélére és a lezárt peronfal elé szerelték fel a könyvespolcokat. A kocsik egyik oldalán ablakai előtt majdnem teljesen végéig ért e sor, másik oldalán pedig két oldalablaka hosszában szabadon hagyták, itt foglalt helyet a könyvtáros a kocsi hossz tengelyével párhuzamosan álló asztala mögött. Ez utóbbi állapotot láthatjuk a Bencsik Imre tollából és Herskó János rendezésében 1960-ban forgatott *Két emelet boldogság* című vígjátékban, ahol a 2. számú mozgókönyvtár – 7411-es pályaszámú kocsi – kapott szerepet, több jelenet mutatja kívül és belül. (A villamos vezetőjét, Béla bácsit Rajz János, a könyvtárost, Birkás Lajosné Domján Edit alakította.)

Az 1. számú mozgókönyvtár 1964-ben 5719 kötetet hordozott 837 beiratkozott olvasójához, a 2. számú 5026 kötetel és 713 regisztrált olvasóval rendelkezett. Újabb állandó fiókok nyitásával utóbbi 1965 júniusának végén befejezte működését, az egyedülként maradó 1. számú ezután Budán a János kórháznál és a Kelenföldi kocsiszínnél, Pesten pedig a Kőbányai Akna utcánál és Pestlőrincen, a Béke térnél tartott nyitva. E kocsi 1969 nyarán fejezte be közel negyed évszázadon át tartó szolgálatát. Megszüntetésével eltűnt egy igazi – újpestiek által is ismert – hasznos „látványosság”, a kultúrahordozó villamos. □

A mozgókönyvtár belső tere – jelenetek a Két emelet boldogság című filmből

Egy fénykép margójára

2016 decemberében a Parlament miniszterelnöki fogadótermében várakoztak azok, akik meghívást kaptak kitüntetés átadására. Néhány perc elteltével megérkezett az államfő, a miniszterelnök, és a miniszterelnök meghívására a diplomáciai testület számos tagja. Hamarosan kerekesszékekben megérkezett az ünnepelt: a száz esztendő dr. Olofsson Placid bencés szerzetes, születési nevén Olofsson Károly.

Az atya egy különleges sorsú magyar, akit 1945-ben egy szovjet katonai bíróság 16 évi börtönre ítélt koholt vádak alapján, mindenféle bizonyíték nélkül. A büntetést a hírhedt szovjet munkatáborban, a Gulágon hajtották végre. Az atyát állandóan zaklatták, többször fizikailag is bántalmazták. Mint felszentelt pap, a körülmények ellenére teljesítette hivatását: mindennap misézett, gyóntatott és – amikor kellett – temetett. Szabadulása 1955-ben, váratlanul történt, valószínűleg politikai döntés tette lehetővé. Magyarországra visszatérve a hatalom igyekezett nehezíteni munkáját: megvonták működési engedélyét, és ami nagyon fáj számára, a papi jogállását. Civil munkára kényszerült: egy budapesti kór-

ház mosodájába került, ahol fizikai munkát vállalt. Néhány évvel később, mint a mosoda vezetője került nyugdíjba.

Az 1970-es évek elején Placid atya életének egy nagy fordulata új lehetőséget kínált: egykori gimnáziumi osztálytársa, Bóta Béla javaslatára, a hajdani bencés pap belépett az Egyesült Izzó turista szakosztályába, így került kapcsolatba az újpestiekkel. Bóta Béla az Izzó vámparancsnoka volt, és mintegy katonai testület tagja szervezte a különböző túrákat. A várépítés volt Béla kedvenc témája, Placid atya pedig az ószláv liturgia művelőjeként működött. Nyelvtudása segítette munkáját.

Barátja korai halála miatt Olofsson Placid később visszavonult, a rend iskoláiban tanított, valamint könyveket írt. Egyszer, hogy megértsék érveit, azt mondta, hogy „engem a politika elsodort a »kincések« táborába. Pannonhalma a lakhelyem, de Budapesten élek. Egy ideig nem működhettem, mint tanár, most már a nyugalom éveit választom. Több száz előadás, közel ötven könyv ad nekem lelki támasztékot. Négy hét és megélem a 100. évet. Remélem, hogy hasznos voltam.”

Placid atya néhány héttel a századik születésnapja után, 2017. január 15-én hunyt el. □

E fénykép 1985-ben készült a Tunggram turista szakosztály vezetőiről Dr. Olofsson Placid az első sor közepén, karját barátja, Bóta Béla vállára téve mosolyog

A pedagógus Kaffka Margit

Kaffka Margit (1880–1918), a Nyugat első nemzedékének ismert alakja, írói tevékenysége mellett, több mint egy évtizeden keresztül pedagógusként dolgozott. A szatmári Szent Vince Irgalmasnővérek Tanítóképző Zárdájában végzett, majd a fővárosban tanult tovább, 1902-ben polgári iskolai tanárként vette át diplomáját az Erzsébet Nőiskolában. Miskolcon helyezkedett el, ahol a polgári leányiskola kedvenc tanára lett. 1905-ben kötött házasságot Fröhlich Brúnó erdőmérnökkel. 1907-ben férjét a Földművelésügyi Minisztériumba helyezték, ő pedig az Újpesti Polgári Leányiskolában kapott állást.

Tanári működése alatt három tankönyv szerkesztésében vett részt. Férjével Újpesten, a Baross utca 26. szám alatti kertes családi házat bérelték, Kaffka Margit onnan sétált át naponta a Lőrinc utcai iskolába, ahol a magyar, a földrajz, a történelem és a szépírás tanára volt. 1912 júniusában, a tanév végén elhagyta a várost. Ittléte idején könyv alakban jelentek meg szépirodalmi művei; verseit, novelláit a Nyugat, a Hét, a Vasárnapi újság és a Jövőndő közölte. Kaffka Margit Iskolás ügyek című, 1905-ben keltezett publicisztikáját Bodnár György Széchenyi-díjas irodalomtörténész, az általa összegyűjtött és szerkesztett, Az élet útján című kötetben (Szépirodalmi Kiadó, 1972) tette közzé. □

KAFFKA MARGIT

Iskolás ügyek

Annyi szó esett róla – a tanulásról, a tanulókról meg a pedagógusokról –, és mind csupa laikusok tárgyaltak felőle. Szidták, hajszták a sok szakembert, amiért mereven és konzervatíven fogják pártul a régi és mostani iskolát, és körömfeketényit sem engednek be a modern szellem friss légáramlásaiból a dohos tradíciók közé. Nos hát, egy kicsit, valamennyire pedagógus volnék, és ennek ellenére – sajátságos – mégis gondolkodom, sőt az iskoláról is gondolkodom. (Halljuk!)

Nos hát, igen! Az iskola tradíciókon épült olyanná, amilyen, és sok száz jeles, kiváló férfi és asszony küszködött, próbálgatott, törte a fejét és ujjongott a „friss” eredményen, ha valamit, egy szemnyit is kitalált vagy tökéletesbített. Kétségkívül meg lehetne próbálni a tudós doktor, ügyvéd és újságszerkesztő urak tanácsára, hogy most mindennel szakítva egyszerre, gyökeresen más iskolát csináljunk, és

aztán várjuk, lessük, hogy milyen lesz majd az új generáció. Érdekes próba volna, csak nagyon veszedelmes. Hosszú várakozással járna, akár csak a tiszafa tenyésztése, és ha még sikerülne is, úgy lehet, egészen más eredményeket, más erőket és erőket fog a változott élet küzdelme kívánni, csak egy-két emberöltő múlva is – a kísérletezők pedig hol lesznek akkor?

Sokszor gondoltam rá, milyen rosszul neveltek engem, amikor egyre az unalmas, egyforma kötésszemek leszedésére, órákig való ülésre kényszerítettek, egyre büntettek, rikácsoltak rám, és idegesítettek, amiért az eltört tányér miatt megverték, amiért a vendégek előtt hazugságokra tanítottak, és a valóságomat babonás félelemmé nevelték. Pedig ki tudja, ezek nélkül volnék-e most csak annyira is derék ember, mint így vagyok, volna-e bennem az életre elég önuralom, bele tudnék-e nyugodni a sors igazságtalanságai-
ba, lehetnék-e társadalmi lény a csupa igazmondással, és nem halt volna-e ki bennem

teljesen az, amit fantáziának hívnak, és ami éppen a csodás, érthetetlen és titkos dolgokra vágyik. Ami a testi nevelést illeti, végre is mind meghalunk, és az átlagos életkor – úgy mondják – lassankint – növekedőben van a középkor óta. Az idegességünk ma már éppen úgy tömegidegesség, mint a hanyatló Róma kicsapongó, cirkuszi vérengzésben gyönyörködő vagy fanatikusan vértanú keresztény emberei között. Sőt most kevésbé veszített az erejéből. Ha az egyes társadalmaknak gyerekkora van, miért ne lehetne öregkora is, és a mi társadalmunk bajai miért ne jelentsék egy közelgő megifjulás szükségét inkább, mint az ifjúság nevelésének hibáit?

Mindazonáltal ezeket csak úgy általánosságban mertem megkockáztatni. A részletekben nagyon is jót akaró és tanulni vágyó figyelemmel kíséri minden jóra való pedagógus a társadalom kifogásait az iskola ellen. Akik próbálták és ismerik a gyermeket, azok régebben észrevettek némely fonákságot és hibát, amit el kell követniök felsőbb rendeltől, és örömmel üdvözlik emiatt a merész beavatkozókat. Higgyék el, ha az intéző közegek soraiban több volna a gyakorlati pedagógus, mint a jogász vagy jogvégezett ember, sok minden másképp volna.

A legtöbb oldalról és legerősebben támadott kérdések voltak eddigelé: a latinság, a nyelvtani szabályok, a politikai földrajz, a torna, a túlterhelés meg a női kézimunka.

A latinságról nem beszélhetek érdemlegesen én, aki nem tettem érettségit. De beszélek erről néhány doktorral, patikussal stb., akik állítólag hasznát veszik a latin tudományuknak. Azt mondták, a medicinának és betegségek neveivel. Isten bizony, elboldogulnának anélkül is, és egy erdész mesélte, hogy Selmecen a reáliskolákból felkerült fiúk jobban tudják a botanikus neveket, mint a volt gimnazisták, akik merészen kombinálni próbálják e gépies tanulásra szánt, logikátlan elnevezéseket. A jövőendőbeli filológusok kedvéért, kik – uramisten – az ugort és a csere-miszt, sőt az óakkád nyelvet is megtanulják maguk emberségéből, azokért nem érdemes a gyerekek ezreit küszködtetni. Horatius, Ovidius és Tacitus okozta emberfeletti gyönyörűségek pedig – mikhez ezer kinnal és veritékkel jut a középiskolás – nos, azokat éppúgy

nélkülözheti a modern ember, ahogy a görög-pótló ideje óta Homéroszt nélkülözi. Hol van egy rendes, közepes, napi munkájában elfoglalt ügyvéd vagy hivatalnok, aki a hírlapja vezércikkét letenné Tacitusért? A római jog ismeretéhez sem kell feltétlenül ez a nyelv, nem, nem, ebben minden józan pedagógus, tudom, hogy egyetért velem.

Nem is ezekre jó a latin nyelv, hanem egészen más dologra, a buktatásra. Arra, hogy a tanult emberek, illetve szellemi munkára képzettek között megszüntesse a túltermelést, az óriás kínálatot kereslet javára, hogy a csak közepeseket is visszaszorítsa onnét, ahol még a kitűnők is túl sokan vannak, hogy módjában legyen kibuktatni a szegény mesterembernek vagy földhözragadt parasztnak vagy nélkülöző kishivatalnoknak azt a különben „elégleges” fiát, aki e buktatás nélkül sok-sok évig költetné magára a nyomorgó szülőjét, azután meg keserű csalódással venné észre, hogy egy harmincforintos napidíjasnál egy ötvenforintos gyári előmunkás mégis nagyobb úr. Hozzánk a felső leányiskolába egész sereg kofának, borpréselőnek, ültetvényesnek és munkásnak a leánya jár, és mind, mind tanítónő akar lenni, pedig már ötször annyian vannak állás nélkül, mint állásban. Az egyetemi leányok is legtöbben tanárok, és vajon hol fognak helyet adni ezeknek? Majdnem így van ez a fiúknál is, habár ott a pályák inkább megoszlanak. Volna egy segítség az iskola részéről, merész és drasztikus, de jó. Mondjuk ki: a negyedik gimnáziumból csak az léphet ötödikbe, aki legalább „jó”, az elégségesek meg mehetnek mülakatosnak, kertésznek, műiparosnak, altiszti tanfolyamokra, erdőőrnek stb. A hatodikból a hetedikbe csak „jeles”-eket veszünk fel, a többi menjen katonaiskolába, jegyzői tanfolyamokra, át a kereskedelmibe vagy alsóbb gazdasági iskolába. Akkor buktatni csak a nagyon lusta, közönyös, tanulni nem akaró vagy betegséggig hülye gyermeket kellene, s a tanító egész lélekkel azon volna, hogy mindenki lehetőleg mindent megtanuljon tőle. Elsőéves tanítónő koromban a kislányok remekül feleltek a vizsgán, és igazán értelmesen kivágták magukat a keresztkérdésekből. Az igazgató pedig ijedten járt-kelt a folyosón: „Borzasztó – mondta –,

nem lehet buktatni, és jövőre nem párhuzamosítják a következő osztályt is. Hogy férünk el?”

Tehát a nyelvtani szabályok, amiknek a betanulása „sok erővesztés és kevés emóció”. Nos, igenis, „a szabály” megtanulása lehet emóció, járhat lelkesedéssel és jókedvvel, ha azt a szabályt a gyerekekkel vonatjuk le a felhozott esetekből, ha jól elkészítjük és ébren tartjuk az érdeklődését. Igaz, hogy az én időmben még eszeveszetten darálták: – Az ige oly beszédrész, mely valamely személynek vagy tárgynak vagy dolognak cselekvését, szenvedését vagy bármilyen állapotát tünteti fel!

Amde ebben is haladunk, csak úgy, a magunk ostoba pedagógus fejével is, mert ma egyszerűen azt mondhatjuk: „Az ige cselekvést, változást jelent!” Ennyi a szabály, amit sok érdekes mesével lehet ízelíteni, az őseemberről, aki még vad volt, nem tudott beszélni sem, és lám, a madár repülése, a lomb zizegése, a víz csörgése jobban hatott rá, mint a nyugvó tárgy maga, és előbb mondta az ígét, hogy rebben, zizeg, locsog, mint a nevet. A gyereket, bizony Isten, érdekli az, hogy miért volt a mai névelő régen mutatónévmás, hogy mutatott rá a kezdő ember úgy, mint ma a kisgyerek mindenre, amit megnevez, hogyan kopott el és lett hangsúlytalan hogy lesz a személynévből a birtokos, miért közös nevük nekik, hogy: leány és saját név az, hogy – Mariska. A tapasztalatból szabályt alkotni, ez éppolyan született emberi tehetség vagy ösztön mint enni vagy aludni vagy szeretni, és a szabályalkotó, osztályozó ösztön a tízéves emberben a tapasztalás szerint már fejledezik. Jóllehet a szabálytanulást, kivált eleinte, nagyon kis térre szorítjuk, mert a tisztelt urak nem mondtak nagy újságot vele, az öreg jó Dittesből minden képzőiskola tanítónövendék megtanulja a „szabály”-t, hogy: „Nem nyelvtant, hanem az élő nyelvet kell tanítani!”

Hibái bizony vannak a mai iskolának, mint ahogy semmi emberi intézmény nem lesz soha hibátlan, bármennyire tökéletesítjük. A földrajzi térképek elegánsan összhangzó tompa színei, finoman elmosó rajzai nem a gyermeki szemnek valók, tudom magamról, látom a kislányaimról is. Jelölje a hegyerincet inkább egy vastag vonal, de az rikító színű legyen, és a vizek nagyon elüssenek az alaptól, mert a gyerek színérzéke még ott tart, ahol a

népeké, a nemzetiszín lobogók eredete idejében, hogy csak a tiszta és erős színt ismeri. A másik hibánkat – a legnagyobbat –, no, azt komolyan szégyellem, mert az nagy dolog. Abból a hibás meggyőződésből ered, hogy előbb nyelvtant kell tudnunk, hogy költészetet és irodalmat érthessünk. Hogy előbb harisnyát muszáj kötni, ha utóbb színes fonállal hímezni akarunk, hogy előbb ismerni kell az amerikai városok cífra neveit, hogy utóbb megérthessük a felhőket, a holdat és a csillagokat. Ez a hamis sorrend talán szintén azzal függ össze, hogy most még buktatni kell a tanárnak komoly kötelességből inkább az első osztályokban, tehát ott legyen a nehéze a dolognak.

A tornáról meg a rajzról olyan gyönyörű dolgokat megírt egy álneves hír legutóbb A Hét-ben, hogy arról nem is beszélhetek többet. A sokat emlegetett gyakorlati élet számára pedig valóban jó volna írni egy kicsi kézikönyvet, talán az alkotmánytannal együtt egy órával több időn tanítónók, amiben, nem tudom, miféle címmel, de meglennének a főbb kereskedelmi, pénzügyi és hivatalos kezelést illető ismeretek. Most nincs olyan könyv; Zachár munkája foglalkozik ilyesmivel, de az annyira nem népszerű, hogy nagy embernek is nehéz. Az aranyjádék és a kötvények dolgát én is csak úgy tanultam meg, hogy előbb megtanultattam az urammal, aztán ő elmondta nekem. Való igaz, hogy a középiskolából ő se tudja, meg én se tudtam, de ím, egész baj nélkül megtanultuk most mégis. □

Kaffka Margit tanárnő az 1910-es évek elején

HIRMANN LÁSZLÓ

Mednyánszky László

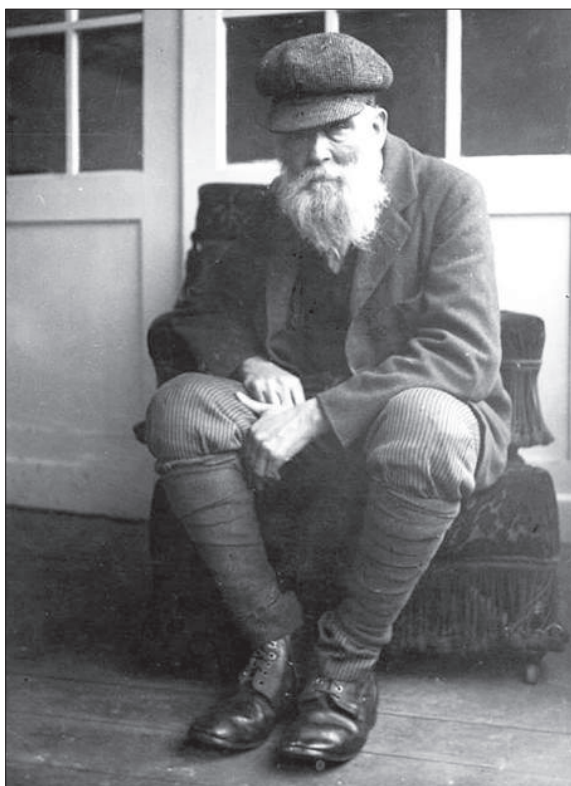
Báró Mednyánszky László 1852-ben született a felvidéki Beckó várában. Történelmi nevet viselt. Apai ágon császári és királyi kamarások, anyai ágon gömöri nagybirtokosok és vasgyárosok voltak a felmenői. Nagybátyja, akinek a nevét örökölte, Lipótvár parancsnokaként lett a szabadságharc első vértanúja. Annak öccse, Cézár, a honvédsereg tábori lelkésze, a kápolnai csata hőse volt.

Mednyánszky László koraszülöttként jött a világra. Mivel gyenge gyermek volt, a szélről is óvták. Magántanulóként sajátította el az alapvető ismereteket, mentorai révén széleskörű tudásra, klasszikus műveltségre tett szert. Mivel a képzőművészetek terén érdeklődést mutatott, művésztanárokat is fogadtak mellé. Fiatal felnőttként kitárult előtte a világ. München, Párizs, Olaszország

nagyvárosai lettek utazásainak célpontjai. Festővé ekkor érett. A korszakban divatos akadémikus stílus helyett ecsetje nyomán a szabad művészet alkotásai születtek meg. Visszatérve afféle garabonciásként járta hazája tájait. Az Adriától a Tátráig kóborolt Magyarország vidékein, tájképeket festve. De nem csupán a természet szépségeit vette észre. Figyelt az emberre, a sokszor elesett, egyszerű sorsú emberekre. Vagyonának egy jelentős részét fordította szegénysorban élő honfitársai segélyezésére. Jellemző, hogy az 1879-es szegedi árvíz idején maga is részt vett a mentési munkálatokban. Mindeközben tovább fejlesztette festői tudását, Paál Lászlóval dolgozott együtt. 1881-től Bécsben bérelt műtermet magának, majd 1888–1992 között Párizsban élt. Ezen idők alatt az impresszionista festőművészetet szívta magába. 1893–94-ben Feszty Árpádnak a Magyarok bejövetele című munkáján is dolgozott Pállya Celesztinnel együtt.

Vásznain egyre több portré született. Már kortársainak is feltűnt, hogy kizárólag férfi arcképeket, alakokat vázolt. Környezetében sokan firtatták, miért nem nősült meg, miért nem választott soha női modelleket. A kor elutasító módon fordult el a Mednyánszkyhoz hasonló módon érző személyektől, ő maga szemérmesen őrizte titkát. Csak magyar és német, időnként francia nyelven, de görög betűkkel írt naplójából tudjuk, hogy atyai jóbarátságok fűzték fiatalabb férfiakhoz. Viszonyai plátói jellegűek voltak, szellemi partnereket keresett modelljeiben.

Festményein egyre gyakrabban szerepeltek a társadalom perifériájára szorult személyek. Csavargókat, koldusokat, fedél nélkül élőket is ábrázolt. Képeivel nem szánalmat akart kelteni, hanem a társadalom figyelmét kívánta felhívni a visszasságokra. Maga is egyre jobban hasonult modelljeihez. Próféta szakállat eresztett, darócból készült kabátot hordott, nadrágját derékszíj helyett kócmadzag tartotta. Nyíltan buddhistának val-

Mednyánszky László

lotta magát, nem kis megbotránkoztatást kelteve. Naplójából tudható, hogy többször is foglalkoztatta az öngyilkosság gondolata.

Feszty Árpádné később így emlékezett Mednyánszkyra: „Valami furcsát, félelmeteset érzett sokszor az ember, ha vele volt. Titokzatos, földöntúli erőket sejtett benne, ijesztő, groteszk, földalatti szellemeket látott zsi bongani körülötte... Különös lélek. Vajjon talált-e nyugodalmat, mikor végre sikerült annyira gyűlölt testétől megszabadulnia? Eggyé tudott-e válni az oly nagyon szeretett, ismert, megértett természettel: levegővel, vízzel, fával, hegygel? Vagy lidércként bolyong sötét, elhagyott erdőkben, hínáros mocsarak felett?

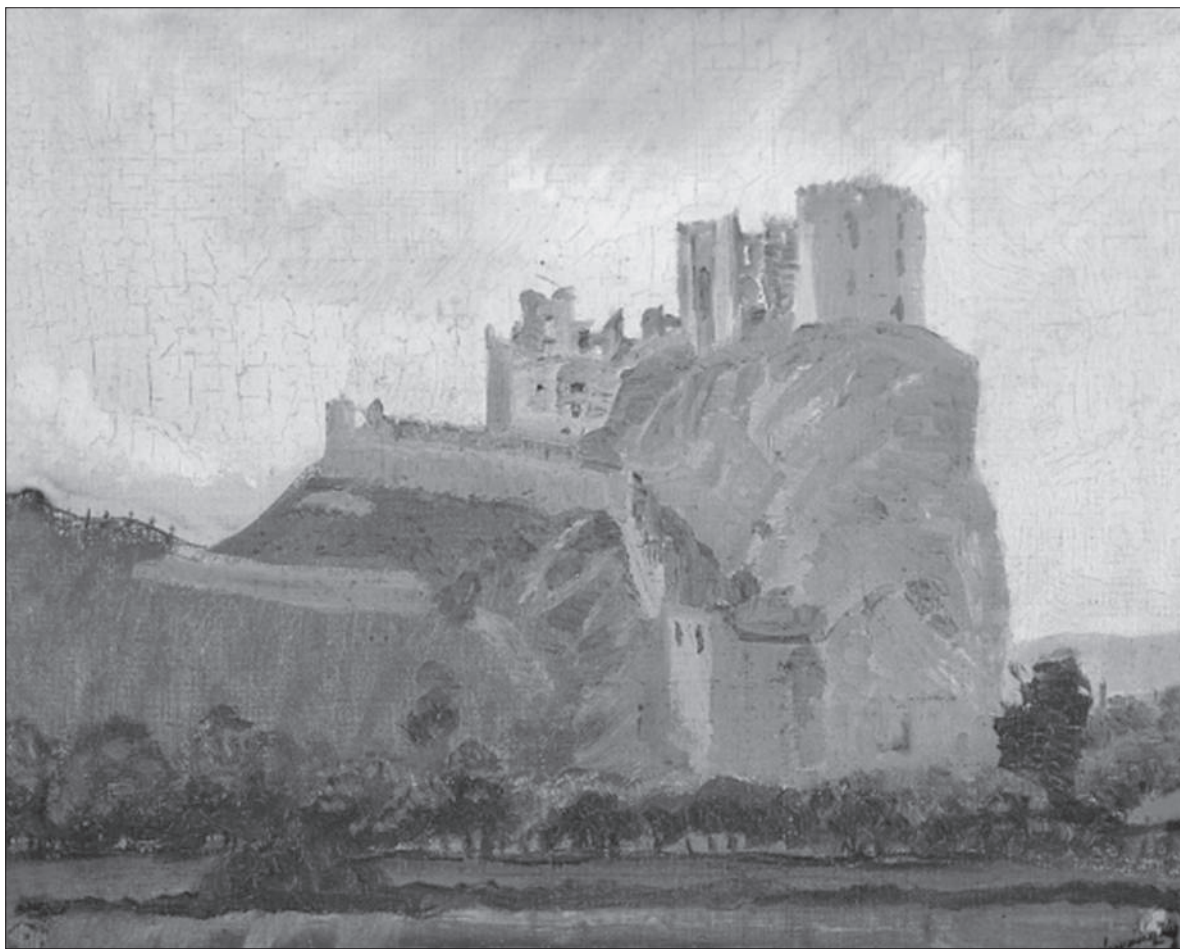
Tíz-tizenöt éven keresztül Árpád volt pesti pénzügyminisztere, dajkája, gouvernanteja. Sokat voltunk vele. Azt hiszem, a világ legszerényebb művésze volt. Óriási tisztelettel beszélt sokszor nála tízszer kisebb súlyú festőkről és hányszor, de hányszor jelentette ki kétségbeesetten, hogy nem tud semmit, abba hagyja a festést. Ilyenkor kegyetlenül szenvedett és mi, barátai, valami titokteljes tragédiát éreztünk rajta, aminek nem tudtunk nevet adni...”

Hazai bolyongásai során a millenniumi Budapest peremvidékein is megfordult. Gyakorta járt Óbudán. Krúdyt is jól ismerte, aki úgy nyilatkozott, hogy Mednyánszky azokat festette le, „akiknek a közeledésére kórusban kezdenek ugatni a kutyák a faluban”. Újpesten több ízben lakott is. Egy későbbi feljegyzésében leírta, hogy Telepy Károly festőművésznél lakott, aki „Újpestnek megyeri részében a Duna mellett élt”. 1890-ben egy ismerőse így írt a festő újpesti tartózkodásáról: „két lakása is van, azokat ki adta az egyik Kurdinak és egy Molnár nevű alföldi barátjának, az asszonyok főznek neki, takarítanak, és ő a mint írja nagyon boldog ezek közt a naiv emberek között, a kiknek nincsenek idegeik”. Mednyánszky 1898. július 31-én írta: „Telepinél kontrasztképp azt éreztem, hogy festészetben talán mégis vihetem még valamire”. Számon is tartották őt városunkban. Az Újpesti Közművelődési Kör 1898-ban és 1900-ban kiállítást rendezett a településen élő művészek munkáiból. A tárlaton Telepy és Mednyánszky munkáit is láthatta a közönség.

A koránál jóval idősebbnek tűnő művész számára még hatvankét évesen is tartogatott kihívást az élet. Az első világháború idején kérelmezte, hogy haditudósító festőként hadd vegyen részt a frontra induló hadsereg mellé rendelt Kunstgruppe munkájában. A hatóságok ezt megtagadták tőle, végül maga a miniszterelnök, gróf Tisza István engedélyezte számára a szolgálatot. Életének egyik legtermékenyebb időszaka következett. Megjárta Galícia, Szerbia és Észak-Olaszország csatahelyeit is. Megrázó erővel ábrázolta a katonák emberfeletti erőfeszítéseit, a sebesülteket és az elesetteket. Nem a hivatalos propaganda céljait szolgálta, a háborút a maga rideg valóságában festette meg. „Amit itt tapasztalok, látok és hallok naponként, olyan nagyszerű, rémségesen szép, felséges, hogy ezt még a legnagyobb drámaíró se volna képes olvasóival megértetni” – írta naplójában. Hazaküldött munkáit újságok illusztrációiként közölték le, egyes festményeit jótékonyági árverésre bocsátották. A lövészárokból anekdota is született Mednyánszkyról. Egy alkalommal egy olaszt tiszt átkiáltott a magyar vonalra: – Öreg festő, menjen hátra, mindjárt tüzelünk...! Mednyánszky barátságosan visszaintegetett, és teli torokból, szép olasz szóval válaszolt az ellenséges hadfinak: – Grazie mille, uraim! Icipici kis türelmet kérek, una piccola pazienza... Néhány vonás csak... mindjárt befejezem a képet... Így... Most már lőhetnek... köszönöm!” Két év frontszolgálat azonban felőrölte az idősödő művész egészségét. Ízületi gyulladása mellett légzéscsatornákkal is küszködött, végül Isonzónál megsebesült.

Nagybetegen tért haza, ahol Bécsben élő rokonsága vette ápolásba. Körükben hunyt el 1919. április 17-én, 66 évesen. Hagyatékáért szinte azonnal megindult a pereskedés. A mintegy háromezer, általa festett képből alig 500 maradt fenn. Bécsi sírjából 1966-ban hozták haza hamvait. Azóta a Kerepesi temetőben nyugszik. Síremlékét Somogyi József szobrászművész alkotta.

Mednyánszky emlékét őrzik Újpesten született képei, köztük az 1890-ben festett Újpesti kikötő és a Halászó fiú, amely kép eredetileg Wolfner Gyula helyi bőrgyáros tulajdonában volt.

Beckó vára. Mednyánszky László 1890 körül festett képe.

Beckó, ahol Mednyánszky született, már a bronzkorban is lakott volt. A várhegy a Vág folyó fölé magasodik. A 12. században Bolondóc néven emlegetik az oklevelek a magaslaton emelt erősséget. Beckó a helyi hagyomány szerint a Felvidék egyik nagyhatalmú urának, Stibor vajdának volt udvari bolondja. A vár a 13. század végén a trencsényi nagyúr, Csák Máté birtokában volt, majd 1388–1433 között valóban a Stibor családé volt. Stibor vajdához monda is kötődik. Egy alkalommal kedvenc vadászarát egy elővigyázatlan szolga megsebezte. A nagyúr hirtelen haragra lobbant, és hiába könyörgött a szolga, rögvest lelökte a sziklatető legmeredekebb csúcsáról a szédítő mélységbe. A szolga zuhanás előtt megátkozta gyilkosát. Egy év és egy nap múlva találkoztunk – kiáltotta! Az átok beteljesedett. Éppen egy év és egy nap múlva történt, hogy a vajda

elaludt a várudvarban. Míg aludt, egy kígyó mászott oda hozzá, s kimarta a két szemét. A fájdalomtól esztét vesztett úr megcsúszott egy meredély szélén, lezuhant a mélybe és szörnyethalt. Azóta két fekete holló röpköd a vár felett. A vár alatti – szintén Beckó nevet viselő település – a 14. századtól kezdve szépen gyarapodott. 1520-ben vásártartási jogot nyert, amely vonzotta a letelepedő posztósokat, csizmadiákat és molnárokat is. Hánytatott sorsa volt a beckói várnak. 1599-ben ugyan sikertelenül ostromolta a török, de Ocskay kurucok a vár alatt megbúvó városkát kétszer is feldúlták. Végül 1729-ben – vélhetően villámcsapás miatt – leégett a fellegrvár.

A városka azonban tovább virágzott. Mednyánszky egyik utolsó naplőbejegyzését 1917 augusztusában Beckón írta: „A halált és az életet ugyanazon percben átérezni: ezt kell... A látszatok tarka világába kell néha öntudatosan visszamerülni...” □

„Nagyon szeretem a kisgyerekeket, míg élek dolgozom”

A Megyeri úti Általános Iskola igazgatói irodájában beszélgetünk Hamza Pálné Dudás Éva aranydiplomás tanítónővel. Éva néni több szalon kötődik

Újpesthez, itt él és dolgozik ma is. Nem tartja számon hány évet töltött a pedagógus pályán; erősen közelíti, tán meg is haladja az ötvenet.

– Éva néni családja is újpesti?

– Édesapám, Dudás István több generációs fóti parasztcsaládból származott, ő volt az első, aki tanulhatott közülük. Az 1930-as években kántortanítóként dolgozott a falu iskolájában. Természetesen emellett a miséken rendszeresen játszott az orgonán és énekelt is. A gyönyörű fóti templom mellett volt az iskola és a tanítói szolgálati lakás, szép négyszobás ház. Ebben nőttünk fel a testvéremmel. Egyetlen szépséghibája volt csak, hogy lapostetőre építették. Az akkori technológia nem volt tökéletes: fedélnek valamiféle bitument használtak, ami a melegben felpúposodott, a hidegben feltöredezett, ezért megrepedt, szóval gyakran beázott... Hagyományos tetőt nem építhettek, mert Károlyi István gróf úr csak így láthatta szobája ablakából az általa építtetett templomot. A templomhoz kapcsolódik egy nagyon kedves személyes emlék. A háború alatt belövést kapott a szentély félköríves apszisa. Az angyali üdvözlést ábrázoló freskó sérült meg, a térdeplő Szűz Mária lába a fallal együtt eltűnt. A sérült téglákat hamarosan pótolták, de a freskó restaurálására csak háború után kerülhetett sor. A kikerkező restaurátor édesapámat kérte, keressen modellt neki, hogy a ruha redőit és Mária lábát megfelelően lerajzolhassa. Apukám engem ajánlott, hosszú órákon át térdepeltem, míg a festő elkészült a freskónak megfelelő rajzzal. Így „épültem be” ebbe a csodaszép környezetbe.

– Valóban nincs távolság a kastély és a templom között. Szorosabb volt kapcsolatuk a Károlyi családdal?

– Édesapám hetente kétszer járt a kastélyba tanítani, korrepetálni a gyerekeket: Istvánt, Lászlót és Boriskát. A múlt héten találkoztam László gróffal, fel is idéztünk néhány emléket ebből az időszakból. Említette, hogy bizony ők nem járhattak a falusi iskolába, mert édesapjuk úgy gondolta, hogy ott nem esnek elég szigorú elbírálás alá. Így első években ott-hon tanultak, később pedig Angyalföldre jártak a felsőbb osztályokba. Nagyjából egyidősek vagyunk, örültem, hogy a gróf úr szeretettel emlékszik édesapámra, még úgy is, hogy nagyon szigorúan bánt velük. Mi gyerekek nem voltunk szoros barátságban, a kastély kertjében többször találkoztunk, de nem játszottunk együtt. Emlékszem, Mikulás ünnepségre rendszeresen kaptak meghívót a fóti iskolások a grófi kastélyba. Kis műsorral készülünk, amelyet előadtunk, ezután kaptuk az ajándékot.

– A háború után a grófék elmentek, de édesapja és a család maradt. Hogyan alakult az életük?

Dudás István kántortanító

– Igen, nehéz idők jöttek, megszűntették az egyházi iskolákat, s nem nézték jó szemmel, ha a tanító templomba járt. Édesapámnak is választania kellett. Mi az öcsémmel bentlakásos iskolába jártunk, én Esztergomban a gimnáziumba, ő pedig Szegeden a piaristákhoz. Elég költséges volt az eltartásunk, no meg otthon is csak kellett élni. A kántorság nem sok jövedelmet biztosított: az esküvők, temetések, gyászmisék „stóladíja” nem jelentettek biztos jövedelmet. Apukám a tanítás mellett döntött, nyugdíjazásáig a főtí kisiskolában tanította a fiú osztályokat.

– *Gondolom az édesapa példája nyomán választott hivatást Éva néni...*

– Igen, de volt egy kis kitérő. Nem tanítással kezdtem a pályámat, hanem az Egyesült Izzóban dolgoztam tíz évet, a munkavédelmi osztályvezető titkárnőjeként. A férjemet is ott ismertem meg. Amikor gyermekeink iskolába mentek, visszavágytam én is az iskolába. Érettségimmal a kezemben a Budai Felsőfokú Tanítóképzőbe jelentkeztem, ahol két év alatt megszereztem az általános iskolai tanítói oklevelet. Így végre 1962-től taníthattam. Első munkahelyem az Április 4. téri [ma: Tanoda tér] Általános Iskola volt, de először nem az iskola épületében tanítottam, hanem két éven át a Clarisseumban lakó állami gondozott kislányokhoz jártam ki, ott alakították ki számukra tantermeket. Később átalakították az intézetet, és az osztályomat reggel gondozó hozta át az Április 4. téri iskolába, délután értük jött és visszavitte őket. Nagyon megszerettem ezeket a kislányokat, sok lelki- és testileg sérült gyereket ismertem meg, akik jobban ragaszkodtak hozzám, mint az otthonról, szüleiktől érkező többi diák. Egyébként ebben az iskolában dolgoztam nyugdíjazásomig.

– *A hosszú oktatómunka biztosan sok sikert, szeretettel teli emléket jelentett Éva néni számára. Kérem, meséljen egy kicsit!*

– A kisgyerekeket szeretem, mindig alsósokat tanítottam. Elsőben, másodikban inkább mesélünk, picit pótoljuk az édesanyákat. Harmadikban, negyedikben már komolyabbra fordul a dolog, akkor már a tanagyagra koncentrálnunk. Mindenki tudja, hogy a „gyerekszaj” igen kedves és sokszor vicces is. Egy alkalommal szép, napos időben ebéd után kint

játszottak a gyerekek az iskolaudvaron. Hozzám szaladt egy kisfiú: „Csak azt tudnám, hogy a Napot ki vitte föl oda, és mire akasztotta, hogy nem esik le? És min mászott föl?” Az új elsősök nevét mindig külön meg kellett tanulni, egy kedves emlék ehhez is társul: egy kisfiú a tanítás első napjaiban ebéd után fölkapaszkodott a mosdókagylóra és úgy ivott a csapból. „Szállj le gyorsan, mert letörik a kagyló és a falból ömlik majd a víz!” Nem fogadott szót rögtön, mire leszállt megkérdeztem a nevét. Erre ő: „Mondtam máj, hogy Udvari Tibikének hívnak!”

– *A tanítás az élete, természetesen a család mellett. Két gyermek édesanyja, jutott idő a saját gyerekekre is?*

– Természetesen jól kellett megszervezni a hétköznapiakat. A hatvanas években építkeztünk a Szondi utcában, amikor kész lett, könnyebbé vált az életünk. Nem Fótról kellett bejárni Újpestre, férjem az Izzóban dolgozott – főmérnökként ment nyugdíjba – nekem váltott műszakban kellett helytállnom. A mai gyerekek nem is tudják milyen váltott műszakban tanulni, de mi tanárok is így dolgoztunk – délelőtt vagy délután a napköziben. Nagymamai segítséget nem tudtam igénybe venni, mert édesanyám apukámat gondozta otthon. Sokszor előfordult például, hogy a fiamnak előre megfőztem, kikészítettem az ebédet, hogy ehessen, mielőtt délutánra iskolába megy. Egy alkalommal, mikor tanítás után hazaértem kis cédula várt az asztalon: „Anyu ma nem főztél? Nem találtam meg az ebédet”. – A fiam ebéd nélkül ment iskolába, mert az előkészített ételt a hűvös spájzban felejtettem, nem készítettem a tűzhelyre mielőtt reggel tanítani indultam.

– *A tanító néni munka mellett tanult is... Az elsők között sajátította el a Varga-féle matematika-oktatás módszerét. Sokak számára igen nehéz ez a tantárgy, becsülendő, aki szívesen, értőn foglalkozik vele.*

– Igen, 1962-63-ban indult a továbbképzés a VIII. kerületi Horváth Mihály téri Általános Iskolában. Hetente két napon ott kellett lennünk és tanulnunk a kettes számrendszeren alapuló matematikát, illetve a módszertant. Először nem engem akart küldeni az Április 4. téri iskola igazgatója, a kolléganőmet kérte, de ő nem tudta vállalni a

plusz terhet. Szívesen jelentkeztem, engem nagyon érdekelt. Szerencsésnek mondhatom magam, kevés változás zajlott akkoriban az oktatás módszerében, anyagában. Könnyebb volt követni a változásokat, de mindentől függetlenül az elsajátítás segítése volt mindig elsődleges számunkra.

– *A tanítás mellett édesapja kántori tevékenységének is maradt nyoma Éva néni életében.*

– Tízéves koromtól zongorázom, ennek alapján kezdtem már felnőttként orgonán is játszani. Az Egek Királynéja templomban évekig orgonáltam a miséken, kísértem az énekest. Hosszú évek után egy fiatalember vette át a helyem, ő végzett kántor volt.

– *Sokéves munka után a megérdemelt nyugdíjas évek következtek?*

– Hát nekem nem ment könnyen megszokni a nyugdíjas életbe. Örömmel kaptam az alkalmon, mikor a Langlet Valdemar utcai iskolából kaptam egy felkérést, hogy pedagógus hiány van, segítsek. Napközis nevelő lettem 1988-tól. Nem volt könnyű. Nagy létszámú csoportban, több osztályból jött gyerekek számára segíteni a házi feladat megírásában, önmagában nagy feladat. Külön problémát jelentett, hogy a különböző osztályokban azonos tantárgyakból is más-más otthoni feladatot kaptak a diákok – így sokszorozódott a kérdések száma. Később sikerült elérnem, hogy a kollégák azonos évfolyamok számára egyforma feladatot próbáltak adni.

A másik embert próbáló körülmény a cigány származású tanulók nagy aránya volt. Az ő együttműködésüket, szeretetüket elnyerni nagyon nehéz. Igen emocionálisak, érzékenyek. Egymás között is hevesen törnek ki sok esetben. Kihívásnak éreztem a velük való zökkenőmentes kapcsolat kialakítását. Az egyik emlékeztető tanuló Imre, több pedagógus réme volt. Két hetes ott-létem után kérdezték a kolléganők, hogy bírok Imrével? Mondtam, nagyon jóban vagyunk, mert az első kirohama után elbeszélgettem vele: „Tudod Imre, hogy egy cipőben járunk, neked az anyukád halt meg, nekem meg a férjem. Tartsunk össze, jó?” Ezután egyik tanórán a napköziben írták a gyerekek a házi feladatot: járok körbe, és nézem, hogy értik-e? Megakadtak, amikor háromjegyű számú km-t kellett átváltani cm-re. Az asztalomhoz léptem, írtam a nul-

lákat. Persze a gyerekek hangoskodni kezdtek. Erre Imre: „Csöndbe legyetek, a Szuper-nagy gondolkodik!” Abban az időben ment egy TV-sorozat gyerekeknek, ott Szuper-nagy volt a főszereplő.

– *Éva néni ma is dolgozik, úgy hallom. Mivel telnek napjai?*

– Először is van két gyönyörű dédunokám, az egyik öt éves, a másik másfél. Sokszor vigyázok rájuk, igazi lányok. Kedvesek, ragaszkodók. A pici nem rég kezdte a bölcsit, gyakrabban beteg. Maja a nagyobbik, ügyesen baltetozik, azt mondja a tanárnő, a csoportban ő a legtehetségesebb. Egyéb időmben korrepetálok magyarból és matematikából. Az egyik jelenlegi kis tanítványomra nagyon büszke vagyok: év eleje óta jár hozzám s elértük, hogy szinte nincs is helyesírási hibája. Okos, értelmes kis ember, csak a rendszeres odafigyelést, koncentrációt kell megszoknia. Kikapcsolódásként az Aschner Lipót téri templomban nyugdíjasklubot vezetek. Minden hónap első keddjén, délelőtt gyűlünk össze, finom sütemények, üdítő, kávé mellett beszélgetéssel töltjük a délelőttöt. Meghívunk előadókat, irodalmi, orvosi vagy egyéb témákban. Rendszeresen látjuk vendégül Kárpátiné Kovács Edit tanárnőt például, Sík Sándorról, Mécs Lászlóról, Dsida Jenőről, Ady istenes verseiről, Sütő Andrásról tartott nagyon tartalmas előadást, amit szeretnek a résztvevők. A Kertvárosi templomból a citerakórust hívtam meg, farsangkor igen hangulatos, nótás klubot rendeztünk. A plébánián működő szalézi klub vezetőjének is megválasztottak, amíg megadatik nekem, szívesen csinálom. Nem szeretek unatkozni, mindig kell egy kis elfoglaltság. □

Hamza Pál és Hamza Pálné gyerekeikkel, Kornéliával és Istvánval

„Magyarországnak évtizedeken át nem volt olyan klubja, stadionja, pályája, öltözője, ahol, ha azt mondtad, »Titi...«, az elnöktől a szertáros néniig bárki rákérdezett volna, hogy kiről beszélsz.” Így indul Lakat T. Károly sportújságíró portrékötet, amelynek hőse Göröcs János, az Újpesti Dózsa és a magyar válogatott labdarugója. A szerző nem titkoltan maga is rajongója az ötszörös bajnok, kétszeres MNK-győztes, olimpiai bronzérmes játékosnak. Titi személyisége és pályaképe a számos emlékezetes meccs és öltözői történet felidézéséből, valamint a csapattársakkal készült interjúkból rajzolódik ki. Göröcs Jánost, aki labdarúgói pályafutását később edzőként folytatta, 2008-ban Újpest Díszpolgára címmel tüntették ki. A kötet a Kossuth Kiadó gondozásában jelent meg.

2004-ben, Újpest Önkormányzata és a Református Egyház megállapodása alapján, egy új egyházi általános iskola nyitotta meg kapuit városrészünkben. Két évvel később elindították a gimnáziumot is. Az egykor Újpesten szolgáló Benkő István esperes lelkipásztor nevét viselő oktatási intézményt ma már a kerület rangos iskolái között tartják számon. (Idén ez az intézmény adott otthont a középiskolások helytörténeti vetélkedőjének.) Jelen kötet az iskola első évtizedének alkotásait veheti kézbe az olvasó. A kiadvány különlegessége, hogy tanárok és diákok írásai, versei és rajzai együtt szerepelnek benne. „E könyv olyan, mint egy mezei virágcsokor. Nincs benne két egyforma szál. Mindegyik más és más, egyedi, mint az alkotók” – írja előszavában Pavletitsné Egressy Mária Lilla igazgató asszony.

Kitüntetett díszpolgárok

Március 15. alkalmából Bertalan Tivadar látványtervező, festőművész írói Kossuth-díjjal, dr. Kőrös Andrást, a Kúria nyugalmazott tanácsvezető bíróját, címzetes egyetemi docent a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje polgári tagozata elismeréssel, dr. Sipos Lajos irodalomtörténészt, professor emeritust József Attila-díjjal tüntették ki. Mindhárman Újpest díszpolgárai.

Elismerő oklevél

Március 15-én Varga Mihály nemzetgazdasági miniszter Sefcsik Béla újpesti kisiparosnak Miniszteri Elismerő Oklevelet nyújtott át.

Az év lelkésze

Az Újpesti Evangélikus Gyülekezetben 2002 óta szolgálatot teljesítő Solymár Péter lelkészt a Déli Evangélikus Egyházkerület „az év lelkésze” díjjal tüntette ki. A lelkész úr ezzel egy időben Tessedik Sámuel-díjban részesült.

Esterházy János megemlékezés

Május 12-én az Újpesti Városvédő Egyesület kezdeményezésére Újpest Önkormányzata megemlékezést tartott Esterházy János halálának 60. évfordulója alkalmából, az újpesti Városházán. Az esemény fővédnöke dr. Kövér László, az Országgyűlés házelnöke volt.

Protestáns emlékülés Újpesten

Augusztus 26-án, 10 óra 30-kor táblaavatással egybekötött emlékülést rendez az Újpesti Városvédő Egyesület. A városrész neves protestáns személyiségeit és műemlékeit bemutató konferenciának az Újpest-Újvárosi Református Egyházközség (Attila u. 118.) ad otthont.

Gyász hír

Életének 94. évében, január 22-én elhunyt Bíró Sándor aranydiplomás mérnök, statikus, az Ad Honorem – Újpest emléklakett kitüntetettje. Az újpesti mérnök 1949-től 1953-ig kényszermunka táborban raboskodott. Emlékiratait A „Mátrai” Lovagrend – Egy recski fogoly emlékezései címmel jelentette meg.

Júniusi számunkban az 1. és a 6. oldalon látható fotókat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.